

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

K. Buzássyová, Pamäť krajiny, pamäť jazyka. Autorské stratégie v knižke Lubomíra Liptáka *Storočie dlhšie ako sto rokov* ■ J. Keselová, Funkčno-sémantické vlastnosti predložiek v spontánnej komunikácii detí

DISKUSIE A ROZHLADY

D. M. Anocová, Slovakistika v Rumunsku ■ D. Kollár, Krása lexikografie ■ J. Kupcová, K výskumu jednočlenných viet

SPRÁVY A RECENZIE

Nový slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník. Š. Švagróvsky ■ Atlas altsorbischer Ortsnamentypen. P. Žigo ■ Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. M. Dudok

KRONIKA

Spoločnosť Jozefa Mistrika. S. Ondrejovič ■ K nedežitým 80. narodeninám profesora Milana Romportla. S. Ondrejovič.

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Monika Koncová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Miroslav Dudok, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Eugen Jóna, Monika Koncová, Rudolf Krajčovič, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruščák, Ján Sabol, Daniela Slančová

REDAKČIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- K. Buzássyová, Pamäť krajiny, pamäť jazyka. Autorské stratégie v knižke Ľubomíra Liptáka *Storočie dlhšie ako sto rokov*
.....
193
- J. Kesselová, Funkčno-sémantické vlastnosti predložiek v spontánnej komunikácii detí
.....
204
.....

DISKUSIE A ROZHĽADY

- D. M. Anocová, Slovakistika v Rumunsku
.....
218
- D. Kollár, Krása lexikografie
.....
225
- J. Kupcová, K výskumu jednočlenných viet
.....
233

SPRÁVY A RECENZIE

Nový slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník. Š. Š v a g - r o v s k ý 249
..... 244	KRONIKA Spoločnosť Jozefa Mistrika. S. Ondrejovič 252
Atlas Altsorbischer Ortsnamentypen. P. Ž i g o	K nedožitým 80. narodeninám profesora Milana Romportla. S. Ondrejovič 253
..... 246	ROZLIČNOSTI <i>Operátor.</i> J. Horecký 255
Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. M. D u d o k	

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 66 – 2001
ČÍSLO 4

Klára Buzássyová

PAMÄŤ KRAJINY, PAMÄŤ JAZYKA Autorské stratégie v knižke Ľubomíra Liptáka *Storočie dlhšie ako sto rokov*

BUZÁSSYOVÁ, K.: Memory of Country, Memory of Language. Author's Strategies in the Book by Ľubomír Lipták *Century Longer than One Hundred Years*. Slovenská reč, 66, 2001, No. 4, pp. 193. (Bratislava)

The study refers to principal characteristics which cause, that scientific texts of leading Slovak historian Ľubomír Lipták are, in international context too, very appropriate samples of contemporary

scientific communication and, at the same time, the directions how to write a scientific texts. These are: characteristic methods of author's explanatory style, characteristic ways of nominations, considerable portion of colloquial language means including means with expressive colouring, conceptual metaphores and rhetorical elements. Interesting phenomena are metacommunicative commentaries and attitudes of Ľubomír Lipták to those expressions which created in examined historic periods a constituent part of „period terminology“ (way of expressing in certain period of time).

1. V tejto štúdií si kladieme za cieľ poukázať na autorské stratégie historika Ľubomíra Liptáka v jeho vedeckých textoch, ako ich reprezentujú prednášky, štúdie a eseje, ktoré vyšli súborne v úspešnej knižke tohto autora *Storočie dlhšie ako sto rokov* (Bratislava, Kalligram 1999, 356 s.). V centre našej pozornosti pri pohľade na texty Ľubomíra Liptáka sú predovšetkým jazykové prostriedky a výkladové a iné postupy, ktorými historik Ľubomír Lipták dosahuje želanú vlastnosť moderných vedeckých textov – prítlačivosť (a ústretovosť) nielen pre zasvätených čitateľov, čitateľov či poslucháčov z okruhu „svojej“ vedeckej obce, ale aj pre adresáta za hranicami jedného vedného odboru, resp. pre adresáta zo širšej verejnosti.

1.1. V klasických príručkách štylistiky, napríklad aj v *Štylistike* (Mistrík, 1984), ktorej text podľa slov autora vznikol ako isté završenie a rozšírenie viacerých vydaní *Slovenskej štylistiky* (1. vyd. 1965; porov. Mistrík, 2000), nájdeme ako tradične zisťované a uznávané tieto charakteristické vlastnosti náučného štýlu: písomnosť, monologickosť, verejnosť, pojmovosť, presnosť, zreteľnosť a odbornosť. Prejavy náučného štýlu sú verejné v tom zmysle, že adresát je vzdialený, neprítomný a neznámy. Verejné prejavy (náučného štýlu) sa udržiavajú v rovine výrazovej striedmosti, neobsahujú nezvyčajné alebo expresívne konštrukcie (Mistrík, 1984, s. 428). A ďalej – oproti hovorovému štýlu je náučný štýl uniformovaný, schematický, stereotypný (s. 430). J. Mistrík, pravdaže, uznáva, že náučný štýl môže byť vedecký aj populárny, pričom členenie náučného štýlu na vedecko-náučný a populárno-náučný je dané rozdielnosťou funkcií a odlišnosťou používaných výrazových prostriedkov. Uznáva aj to, že populárno-náučný štýl je živší, využíva aj publicistické a beletristické prvky, uvádzajú sa v ňom bohatšie názorné prirovnania, grafy, náčrty atď.

1.2. V posledných rokoch môžeme v publikáciách venovaných zhruba tomu, čo sa označuje termínom náučný alebo odborný štýl, sledovať viacero posunov a odklonov od aj u nás tradičného funkčného chápania štýlov spisovného jazyka. Výstižne na to poukazujú českí lingvisti v publikácii *Jak napsat odborný text* (Čmejrková – Daneš – Světlá, 1999). Tradičný záujem o jazyk vedy vystriedal záujem o komunikáciu vo vede; namiesto predstavy homogénnosti vedeckého jazyka a jednotnosti jeho štýlu, ako ju implikovala napríklad pražská funkčná lingvistická škola, sa vo vedeckej komunikácii zisťuje variabilita a heterogénnosť vedeckého vyjadrovania; stále vznikajú veľmi rôznorodé typy vedeckých textov monologic-

kých, dialogických, ústnych, písomných, zmiešaných; tým, že sa nebývalo zvyšuje podiel hovorených komunikátov, ústneho vyjadrovania, zvyšuje sa v týchto komunikátoch aj podiel prostriedkov bežného hovoreného jazyka. Prehodnocuje sa téza o antirétorickom charaktere vedeckého vyjadrovania: odborný diskurz sa rétorizuje – stráca svoju nezaujatosť, objektívnosť; zosilňuje sa poznanie, že objektívnosť vedeckého poznania je ilúziou. Pre tému nášho príspevku chceme z charakteristických črt súčasného vyjadrovania vo vede ešte vyzdvihnúť ľahko priechodnú hranicu medzi pracovnou, profesijnou rečou (s profesionalizmami aj slangovými výrazmi) a štandardným, spisovným výrazivom (to najmä v prírodných a lekárske vedách), ako aj výskyt obraznosti a metaforickosti vyjadrovania vo vedeckom texte.

Aj v súčasnosti sa, pravdaže, rešpektuje rozlišovanie vedeckých a popularizačných textov, ale niekedy sa osobitne vyčleňujú učebné, didaktické texty (Chloupek a kol., 1990, s. 42). Autori S. Čmejková, F. Daneš a J. Světlá (1999, s. 38) v zhode s anglosaskými bádateľmi hovoria pri vedeckých textoch o úzko odbornom, ezoterickom audítóriu, zasvätenom do vedeckého problému, a o širšom, exoterickom publiku, ktoré sa zaujíma iba o niektoré zistenia vedcov. Pisateľ textu popularizujúceho istý vedecký poznatok neraz volí vyjadrenie, ktoré nie je prísne vedecké, ale môže byť aj veľmi obrazné. Prirovnanie alebo metafora, predvedenie vedeckého poznatku na názornom príklade z bežného života umožňuje vedeckému poznatku putovať do širších interdisciplinárnych kontextov (op. cit. 1999, s. 50). Popularizujúce texty, ktoré napísali sami špecialisti a sú určené širšej vedeckej obci príbuzných, príp. aj iných odborov, sa zaraďujú medzi texty vedeckej povahy.

O invázii ústnosti (neoficiálnosti, neformálnosti) v súčasnej „novej vede“, osobitne v jej humanitnej časti (v humanistike), hovorí aj S. Gajda (1999). Venoval sa jazyku humanitných vied v širšom rámci filozofie, metodológie vied a filozofie jazyka. V nadväznosti na ďalších bádateľov poukázal na to, že v „novej vede“ vidno tendenciu preklenúť priepasť medzi exaktnými a humanitnými vedami. Vo všeobecnosti v humanistike existujúce texty si možno predstaviť na pomyselných stupnici, kde jeden pól predstavujú vzory extrémne scientistické, druhý pól predstavujú radikálne podoby (variety) nescientistického vzoru, teda postmodernistické a hermeneutické koncepcie (Gajda, 1999, s. 27). Postmodernistické koncepcie, do ktorých vyústila evolúcia analytickej filozofie, majú dosah aj na jazyk autorov textov humanitných vied. Príbúda rétorickosť (ale nie metodológia rétoriky), výrazná je beletristická maniera výkladu, hovorové slová, esejistickosť, fejtónovosť, hry s významom, siaha sa po obraznosti a trópoch. Rétorickosť sa prejavuje v dialogizovaní, opakovaní, gradácii, tautologizácii, intertextuálnosti (Chojecky, 1997; Gajda, 1999). Silno sa uvedomuje kultúrna podmienenosť poznania.

1.3. Spomenuli sme v širšom rozsahu hlavné charakteristiky súčasného vedeckého vyjadrovania preto, lebo sa veľmi dobre vzťahujú na vedecké texty historika

L. Liptáka. Do knihy *Storočie dlhšie ako sto rokov* sú zaradené texty určené užšiemu okruhu odborníkov aj, a najmä, záujemcom zo širšej odbornej verejnosti. Väčšina textov bola primárne pripravená na ústnu prezentáciu a až dodatočne ich autor publikoval v písomnej podobe. Napríklad niektoré referáty prednesené na zhromaždeniach Slovenskej historickej spoločnosti publikoval autor v Historickom časopise, iné referáty a diskusné príspevky publikoval v zborníkoch z konferencií. Niektoré texty autor priamo koncipoval ako príspevky do kultúrnych časopisov (Slovenské pohľady, OS). Adresátni Liptákových textov sú podľa priloženej bibliografie okrem historikov a iných vedcov, najmä sociálnych a humanitných vied, učiteľia (Pedagogická revue), poslanci (Parlamentný kuriér), kultúrna verejnosť vôbec. To všetko vplyva na variabilitu Liptákových textov. Zároveň sa však v knižke manifestuje aj pozoruhodná jednotnosť a integrita osobnosti tohto autora. Texty, ktorým tu chceme venovať pozornosť, L. Lipták tvorí v duchu svojho kréda písať tak, aby výsledky jeho práce neostávali, podobne ako mnohé diela slovenskej historiografie, „zakliate v odborníckom väzení, v tých pár stovkách exemplárov, z ktorých sa prečíta iba zlomok“ (s. 54). Záleží mu na tom, aby na naliehavé volanie verejnosti po koncepčnom výklade národných dejín odpovedali kvalifikovaní historici.

2. V našej analýze sa zameriame na nasledujúce javy:

- a) na charakteristiku výkladových postupov autora L. Liptáka;
- b) na charakteristické spôsoby nominácie, pomenúvania istých faktov a udalostí (lexikálnej roviny teda nadradíme roviny pomenovania, nominácie);
- c) na obraznosť, najmä na využívanie metafory ako prostriedku nielen oživujúceho vedecký, resp. odborný-popularizačný text, ale predovšetkým na metaforu s poznávacou funkciou zvyšujúcu názornosť a presvedčivosť výkladu;
- d) na javy z hraničnej „zóny“ metafory a prirovnania;
- e) na expresivizačné prostriedky;
- f) v neposlednom rade si budeme všimáť postoje a metakomunikačné poznámky L. Liptáka k jazyku, poukazovanie na výrazy, ktoré v rozličných historických obdobiach tvorili súčasť dobového vyjadrovania, „dbovej terminológie“, na tie výrazy, ktoré aj vďaka historikovi L. Liptákovi vstupujú do „pamäti nášho jazyka“. Tento, pre niekoho možno trochu atypický obrazný výraz v porovnaní s takými výrazmi ako *jazyk – pamäť kultúry* alebo v porovnaní s dnes frekventovanými výrazmi *pamäť národa*, *historická pamäť* tu používame ako istú analógiu a pendant s Liptákovým vyjadrením „*historik – profesionál zodpovedný za pamäť krajiny*“ (s. 17).

Texty v knižke *Storočie dlhšie ako sto rokov* prinášajú nové pohľady na slovenské dejiny 19. a 20. storočia, ako aj na vývin a problémy profesionálnej slovenskej historiografie. Slovanmi zostavovateľa historika Ivana Kamenca texty

priamo zapadajú do kontextu súčasného zápasu o kritickú sebareflexiu národných a štátnych dejín. Sú apelom voči ich opätovnej ideologickej deformácii aj voči romantizujúcemu, pseudovlasteneckému výkladu.

2.1. Ľ. Lipták pri výklade a objasňovaní svojho pohľadu na daný problém neraz postupuje tak, že najprv danú problematiku lapidárne pomenuje nejakým viacslovným pomenovaním (či usúvzťažneným „dvojpomenovaním“), potom bližšie vysvetlí, ako toto pomenovanie chápe, rozvedie jeho obsah; nakoniec uvedie príklad, ktorý okrem názornosti slúži aj ako argument na potvrdenie či zvýšenie presvedčivosti autorovho stanoviska, resp. autorovho pohľadu na daný problém. Napr.:

[Historiografia] Samozrejme predovšetkým musí vyhľadávať, analyzovať a interpretovať fakty; ale aj úplná suma najspohľadlivejších faktov je nanič, ak historiografia nedokáže prekonať zažitý, časťou politiky zámerne pestovaný „horizontálny“ prístup¹ k dejinám. Prístup, v ktorom príčiny aj dôsledky, udalosti dávne aj súčasné majú rovnakú hodnotu, znamienko, hierarchiu. Turci boli, sú a budú odjakživa hodnotení podľa toho, že padli na Poniky, o Maďaroch ani nehovoriac. Skutočné „vertikálne“ chápanie dejín zaraďuje udalosti do vývojových súvislostí, skúma, ako sa menil význam, obsah, hierarchia rôznych pojmov v priebehu stáročí. *Napríklad etnická, náboženská, stavovská identita mali v toku času rôzny význam, náplň poradie dôležitosti. Zomieralo sa za veci, ktoré sú dnes väčšine ľahostajné, bez problémov sa menili identity, ktoré sú dnes posvätné* (s. 18). – Vidíme, že vo všetkých spoločenských krízach v našom priestore vždy znova a znova akoby v zrýchlenom filme sa dostávajú na pretras už dávno riešené otázky, nové generácie prechádzajú akousi skrátenou školou dejín, ako veľké objavy sa im servirujú názory i elementárne fakty, s ktorými ich mala bez vzruchu a v rámci každodennosti oboznámiť základná škola (s. 73). – A tu sa dostávame k dôsledkom, k historickému významu „hraničnosti Slovenska“: skoro permanentné zotrvávanie iba na okraji „čohosi“ znemožnilo, aby sa tu štátne útvary, vyhranené kultúry plne rozvili, aby prešli... vlastným prežitím od štádia zrodu po štádium zrelosti (s. 36).

2.2. Charakteristické spôsoby nominácie v textoch Ľ. Liptáka. – Ľ. Lipták dosahuje priliehavosť, lapidárnosť vyjadrovania a pomenúvania zloženými viacslovnými pomenovaniami, pri výbere ktorých neraz načiera aj do vrstiev prostriedkov z iných komunikačných sfér – publicizmov, kolokvializmov, štylisticky príznakových slov. Takto sa v jeho textoch uplatňuje intertextuálnosť, ktorú sme spomenuli vyššie. Samotný pomenovací akt a status autorských pomenovaní je v Liptákovom texte niekedy signalizovaný metakomunikačnými poznámkami pôvodcu textu typu „čo by sme mohli nazvať, čo by sa dalo nazvať, čo možno označiť“ (porov. i Buzássyová, 2000, s. 88 – 90):

Sú i také historické javy, ktoré v dvadsiatom storočí vznikli aj sa dovŕšili, napríklad to, čo by sme mohli nazvať „slovakizácia Slovenska“ (s. 11). – Nadnesené a nereálne chápanie histórie sa začalo

¹ Tu a všade v petítom vytlačených citátoch z textov Ľ. Liptáka autorka zvýrazňuje kurzívou analyzované jazykové javy, táto kurzíva nie je teda súčasťou originálnych textov Ľ. Liptáka. Úvodzovky sú vytlačené v zhode s pôvodným textom.

niekedy koncom päťdesiatych rokov rozkladať... Do príslušných polôh a tlačových orgánov sa začína vymedzovať to, čo by sa dalo nazvať *insitnou historiografiou*...

Táto produkcia *naivných vedátorov*, pestovaná *sprofesionalizovanými amatérmi* a *deklaroványmi profesionálmi*, je obrazom minulosti v duchu a na spôsob jánošíkovských maľovánok na skle (s. 56). – Takto vytýčené skromnejšie nároky historiografie majú veľkú prednosť, že otvárajú cestu k obnove dôvery, *k zreparovaniu dnes veru silne pošramotenej povesti dejepisectva* (s. 68). – *Vzťah konzervativizmu, revolúcie a reštaurácie* na Slovensku bol zložitejší... Slovenský odboj sa od aktivity svojich predchodcov v rokoch 1914 – 1918 líšil podstatne nielen rozsahom... Komunistický odboj bol jednoznačne revolučný, štátoprávne aj sociálne, ako to vyjadruje aj heslo „Sovietske Slovensko“. Nekomunistický odboj stál zdanlivo *na pozícii reštaurácie*: obnova Československa a demokratického zriadenia, likvidovaného fašizmom... Konsenzus všetkých smerov, dočasne a navonok aj komunistov, vyústil v závere roka 1943 do koncepcie, ktorú *možno označiť ako „revolučná reštaurácia“* (s. 113). – Motívy ukladačov úloh pre históriu i pohnútky poslušných odpovedí na ne sú rôzne. Majú však spoločného menovateľa v istých rozpakoch, v podvedomom úsilí súčasne ideové, politické i morálne habkanie nejako zakotviť alebo aspoň zdôvodniť. Rozpaky a bezradnosť vedú potom zväčša k tomu, *čo by som nazval „hľadaním zlatého veku“* (s. 61).

Ťažkú tému o tom, že slovenská historiografia sa musela neustále brániť, lebo k apologetickému rázu bola podnecovaná zvonka, Ľ. Lipták odľahčuje tým, že v texte použije okrem pomenovania *obhajca* aj hovorovo-expressívne pomenovanie *fiškáli*:

Slovenská historiografia nutne potom tento čudný tribunál dopĺňa o funkciu známu vo všetkých civilizovaných krajinách – *obhajcu*. Pri takejto smutnej zámene dejepisectva za procesnú sieň príde často k úrazu večná obeť *fiškálov* – pravda, i sama veda a jej tvorcovia (s. 65).

Pútavosť dosahuje autor aj používaním netypických lexikálnych spojení vráta-ne spojení obsahujúcich v sebe paradox:

Optimistický skeptik cíti v tom aj pre históriu povzbudzujúci tón (s. 30).

(Takýto charakter má aj lexikálne spojenie *revolučná reštaurácia* z príkladu, ktorý sme uviedli vyššie.)

Ľ. Lipták rád používa iróniu. Ironické vyjadrenie dosahuje v texte dotvorenými pomenovaniami, ako je napr. činiteľské meno *ukladači úloh* (dotvárať meno agensa činnosti k názvu činnosti je produktívny slovotvorný proces), alebo ako je deformačne utvorené okazionálne zložené slovo *Špecifikoslováci*. Porov.:

Veľká časť historikov si zvykla, že sa ich pýtajú a oni odpovedajú na problémy doby nie ako skromní komentátori minulosti, ale ako *licencovaní vykladači a vytyčovatelja aj budúcej cesty* (s. 56). – Pravda, motívy *ukladačov úloh* pre históriu i pohnútky poslušných sú rôzne (s. 61). – Vertikálne chápanie dejín... je v rozpore s večným rozhodnutím *Špecifikoslovákov* znova vynájsť koleso (s. 18).

(Irónia je namierená na jav, že niektorí Slováci sa radi odvolávajú na slovenské špecifiky oproti iným národom).

L. Liptákovi ako vedcovi nie je vzdialená ani sebaíronia, preto často používa namiesto neutrálneho pomenovania *vedec* hovorovo-expresívne slovo *vedátor*:

Nacistické projekty a úvahy o budúcnosti Slovenska nemožno podceňovať, bagatelizovať a odsúvať v súčasných dejinách Slovenska medzi nejaké okrajové kuriozity. Nezaoberali sa nimi iba nejakí *šialení vedátori*, ale vysokí dôstojníci SS, ako Himmler, Heydrich, generál Berger (s. 210).

2.3. V súčasnom vedeckom texte má svoje miesto aj obraznosť, metaforickosť, a to vo väčšej miere, než sa o vedeckom texte voľakedy predpokladalo. V textoch L. Liptáka nájdeme aj a) jednoduchšie jednočlenné a dvojčlenné metaforické vyjadrenia, ktoré oživujú výklad, pričom majú aj poznávaciu funkciu; b) metaforické vyjadrenia s primárne poznávacou funkciou, pričom táto ich funkcia sa preukazuje na širšej ploche textu. Výrazovo sú tieto metafory stvárnené nadvetným spôsobom (nominálne, predikatívne, vetné aj nadvetné metafory rozlišuje V. Krupa, 1990, s. 106; porov. i Hoffmannová, 1991, s. 147). Napr. v kapitole o úlohe a postavení historiografie v našej spoločnosti (v texte napísanom v r. 1968, ale znejúcim veľmi súčasne) v rámci kritizovania tlaku politickej moci na historiografiu L. Lipták hovorí:

a) Sotva môžem dúfať, že každý bude so mnou súhlasiť aj v mojich názoroch na obranu histórie pred každodennou politickou vravou, volaním po jej „*sebaurčení*“ ako vedy (s. 71). – Opakovaná dezilúzia neznamená, že historiografia sa má vzdať hľadania *trvanlivejších, dlhodobých hnacích síl a červených nití* dejín štátu. Zámerne používam množné číslo, lebo neverím, že ňou môže byť jediná, natoľko univerzálna idea (s. 75). – Zbavenie historiografie *funkcie skladišťa aktuálnych politických argumentov, odpútanie od taktiky „meča a štítu“* umožňuje preklenúť dnešnú bariéru storočí, robí každú stotočnú historickú prácu trvalo aktuálnou (s. 68).

V Liptákových textoch ide veľmi často o živé metafory, prejavy autorovej jazykovej kreativity, zriedkavejšie sa v nich vyskytujú lexikalizované metafory:

...kdesi na okrajoch nášho územia či na ňom samotnom *sa rozlievajú vlny* veľkého sťahovania národov (s. 32). – Neprirodená *rozluka národných a svetových dejín* dosiahla u nás taký stupeň... (s. 68). – Veľké duchovné premeny, renesancia i reformácia odohrávali sa u nás v tieni polmesiaca, v ovzduší „*studenej vojny*“. To je termín znejúci síce novodobo, ale po prvýkrát sa vyskytuje práve na označenie stavu polovojny-polomieru medzi dvoma mocami a civilizáciami na kresťansko-islamskom Pyrenejskom polostrove (s. 37).

Druhý variant reprezentuje nasledujúca ukážka:

b) Za posledných dvadsať rokov udávali tón generácie historikov, ktoré nastupujú do tvorivej činnosti až po vojne. Boli to generácie, ktoré v zhode s prevládajúcim duchom vtedajšej spoločnosti mali veľmi intenzívny pocit kladenia základov čohosi úplne nového, *mali sebavedomie priekopníkov, zápal misionárov, vášeň reformátorov, niekedy aj slepú vieru sektárov*. K ich mladíckemu hlučnému chóru sa pridával aj potvrdzujúci hlas horlivých *konvertitov*, ktorí či už z presvedčenia, či už z jeho tradičnej absencie, alebo z púheho pudu sebazáchovy *premaľujú svoje staršie koncepcie a názory módnou farbou*. Z *katedier okrem malých výnimiek sa hlásal z vulgarizovaný substrát novej viery*; školy opúšťali celé generácie, pre ktoré to, čo ich starším kolegom bolo iba dobovou frazeológiou či povrchovým nánosom, predstavovalo jediný a výlučný prameň znalostí a neznalostí (s. 44).

L. Lipták vie vhodne využiť pekné priliehavé metaforické pomenovanie, ktorého pôvodcom je niekto iný tak, že dá ešte viac vyniknúť zmyslu metafory. Jednu zo svojich esejí nazval *Odťaté ruky*. Je to esej o tom, ako sa na Slovensku likvidovali vždy ďalšie a ďalšie generácie inteligencie skôr než stihli splniť svoje poslanie. Nájdem v nej takéto vyjadrenia:

Dejiny Slovenska v dvadsiatom storočí sa rozpadávajú na rad sekvencií, v ktorých vír prevratov vynáša na povrch nové a nové generácie. Samozrejme, rovnako nemilosrdne sťahuje ten istý vír prevratov starú reprezentáciu do zabudnutia. To nie je v dejinách nič zvláštne a pre Slovensko špecifické. Špecifické je, kedy sa to deje, ako často a ako dôkladne. Slovenský politik v emigrácii to charakterizoval už dávnejšie tak, že *Slovensko je krajina generácií s odťatými rukami. Nové a nové pokolenia prichádzajú, chopia sa práce, tvorby, ale prv ako sa naplno rozvinú, sú od práce odtlačené, sú im „odťaté ruky“* (s. 160).

Príklad dokumentujúci vhodnosť definovania metafory ako projekcie jednej kognitívnej sféry do druhej poskytuje nasledujúca ukážka, ktorá zároveň dokumentuje autorovo umenie uplatňovať uvoľňujúcu stratégiu. Za jej prostriedky autori knihy *Jak psát odborný text* (Čmejrková – Daneš – Světlá, 1999, s. 61) pokladajú rétorické prostriedky, ktoré porušujú očakávanie prostého vecného štýlu akademického výkladu: anekdoty, postranné poznámky, kolokvializmy aj prostriedky citovosti a obraznosti. Konštatujú, že ich použitie, častejšie v humanitných vedách a v ústnych vyjadreniach, patrí k oživujúcim stratégiám konferenčných vystúpení.

V texte *Slovensko-české vzťahy (historické poznámky)*, pôvodne referáte, ktorý odznel na konferencii o česko-slovenskom literárnom kontexte na univerzite v Ostrave (2. – 3. 11. 1994), L. Lipták podáva tematiku slovensko-českých vzťahov počas sedemdesiatročného spolunažívania Slovákov a Čechov v jednom štáte, pričom ako oživujúci prvok prináša spomienku na svoje detstvo aj na vysokoškolské štúdiá v Prahe. Spomienka mu zároveň poskytuje jeden zo zdrojov poznania:

Každý významný historický jav je fixovaný a interpretovaný tromi rovinami pamäti: „učenej“, čo zaobstaráva veda, po druhé pamäti oficiálnej, čo zaobstaráva moc a jej služobníci, učení aj inšitní, a napokon je to pamäť individuálna, s dvoma predchádzajúcimi často v sváre, ale nie bez vzájomných väzieb. Moja individuálna pamäť sa stretla s paradoxmi a záhadami našej témy už na ľudovej škole a v medzivojnovom období. Tam som sa dozvedel, že za najbližším kopcom, Kykulou, ktorý tvoril hranicu, nežijú iba Moraváci, ale že sú to súčasne aj Česi. Akosi som to strávil, ale že sú ako národ aj Čechoslováci, to som už nezvládol. Viac ma však zarazilo po príchode na vysokú školu do Prahy, že moji kolegovia pochádzajúci zo „zemí kráľovstva českého“ nikdy necestovali do Bratislavy, Košíc, Ružomberka či Komárna, ale vždy „na Slovensko“. Moji spolurodáci však vždy cestovali do Prahy, Ostravy, Budejovic či Liberca. Výraz „isť do Čiech“ za používal zriedka a s presným, pracovným určením. *Tá istá hranica bola tak uskutočnením sna všetkých chemikov: membrána, ktorá prepúšťa z jednej strany na druhú stranu iné množstvo informácií a hodnôt ako opačne. Vtedy som pochopil, že existujú vzťahy česko-slovenské a slovensko-české, že to nie je ako sa hádam niekomu zdá, nejaký aktuálny štylistický výmysel* (s. 231).

2.4. V. Krupa (1990, s. 145) poukazuje na rozdielne názory existujúce na vzťah metafory a prirovnania. Odmieťa názory, podľa ktorých metafora je vlastne

iba prirovnáním bez explicitného poukázania na podobnosť. Medzi metaforou a prirovnáním je jeden zásadný rozdiel, hoci v prvom i v druhom prípade sa konfrontujú dva javy. V metafore existuje napätie medzi formou, povrchovou a hĺbkovou rovinou (metafora je dvojplánová), kým pri prirovnaní toto napätie neexistuje a to znižuje jeho pôsobnosť zoči-voči metafore. Základom metafory je usúvzťažnenie dvoch pojmových domén A a B, ktoré sa spravidla nespájajú do jedného celku a ich spoločný výskyt v bežnej reči je nezvyčajný. Doména A sa najčastejšie charakterizuje ako tenor, kým doména B ako vehikulum. Napätie v metafore medzi povrchovou a hĺbkovou rovinou existuje v tom zmysle, že na povrchovej rovine možno, pokiaľ ide o vzťah medzi tenorom a vehikulom, hovoriť o ekvivalencii, kým v hĺbkovej rovine sa tenoru iba pripisujú isté typické či prototypové vlastnosti. Ľ. Lipták používa vo svojich textoch okrem metafor aj istý druh prirovnání, ale nie explicitných (so spojku *ako*), ale implicitnejších, a preto azda rovnako pôsobivých, ako je autorovo používanie metafor. Ide o výrazy uvádzané neurčitým zámenom *akýsi*, ktorého význam v hĺbkovej štruktúre daného textu by sme vyjadrili pomocou formuly A je čosi ako B. Je to typ prirovnania stojaci najbližšie k metafore, jav na hranici metafory a prirovnania. Porov.:

Metodologicky *ponímanie dejín ako akéhosi humusu pre súčasnosť* navádza k tomu, minulosť nie analyzovať, ale iba ju vhodne ilustrovať (s. 226). – *K akejsi metastáze pôsobenia štátu* od roku 1939 prispievali dva prvky: charakter režimu, ktorý svojím vývojom smeroval k naplneniu Musolinioho ideálu „Nič mimo štátu, nič proti štátu, nič bez štátu“. Druhým faktorom je vojna, ktorá si vynucuje rozsiahle evidencie, regulačné opatrenia... (s. 218).

2.5. Ľ. Lipták neváha používať expresívne prostriedky, aby priliehavo pomenoval a analyzoval isté skutočnosti. Keď hovorí o okolnostiach vydávania kníh v minulom režime, vyjadruje sa takto:

Starostlivé *prečesávanie kníh* pred ich vyjdením je pozostatkom doby, keď sa kritika chápala ako dopĺňanie drobností a náprava faktografických lapsusov (s. 70). – Aj v histórii samotnej komunistickej strany bola úloha Husáka precenená, i keď nie v takej miere ako v sedemdesiatych rokoch. Vtedy jeho *okladzači* z ničoho nič na známej trojfotografii Šmidke – Husák – Novomeský presunuli fotografiu súdruha prvého tajomníka do stredu miesto Šmidkeho (s. 121). – Akými metódami VII. odbor Poverenictva vnútra „protištatné sprisahanie“ *fabrikoval*, bolo dobre známe už súčasníkom (s. 128).

Expresívne vyznievajú aj výrazy *epidémia*, *metastázovaný*, keď sú prenesené z oblasti medicíny do sféry vyjadrovania v historiografii ako humanitnej vede. Vystupujú tu ako intenzifikačné prostriedky:

Sme svedkami priamo *epidémie* odvolávania sa na „históriu“ (s. 29). – Tá [staršia historiografia] eklekticky vytrhávala, zdôrazňovala až absolutizovala vždy jeden prvok: raz národné povedomie, raz *metastázovaný triedny boj*, inokedy „československú jednotu“ (s. 265).

Expresívnosť a gradáciu výrazu autor nedosahuje len lexikálnymi prostriedkami, ale aj spájaním vhodných lexikálnych prostriedkov rétoricky účinnými syntagmatickými postupmi. K nim patrí kumulovanie slovnodruhovo rovnorodých pomenovaní. Už spomenutú esej *Odťaté ruky* uvádza ironicky podfarbený odsek o tom, ako my, Slováci, radi hľadáme, resp. objavujeme naše dejiny:

Jedným z obľúbených sezónnych zamestnaní na Slovensku, tak ako poľovačka alebo varenie lekváru, je hľadanie vlastných dejín. V pravidelných etapách *sa vykopávajú, odklínajú, prehodnocujú*, uvádzajú na pravú mieru. Málokedy doplnajú, zväčša vymieňajú. V medziobdobiach i počas celonárodných hľadacích akcií vlastnej minulosti sa permanentne plače, že dejiny *nepoznáme, neuznávame, nevieme*, že treba historické povedomie viac *pestovať, lepšie rozvíjať, prehĺbiť, zvýšiť, narovnať, aktivizovať, petrifikovať, oduhorčiť, odčistiť, odsovietizovať, odetatizovať, zetatizovať, poslovenčiť, zinternacionalizovať, sfederalizovať, odregionalizovať, odkonfesionalizovať, pokresťančiť, zvedečiť, spopularizovať, zhumanizovať* atď. (s. 159).

2.6. Historik L. Lipták nám vo svojich textoch pripomína ne jeden výraz a zvrät slovníka tých čias, ktorých udalosti interpretuje. Neraz pritom na dobové vyjadrovanie upozorňuje nejakou metakomunikačnou poznámkou. Tak nám napríklad pripomína pomenovanie „*ochranná mocnosť*“ z čias vojnovnej Slovenskej republiky 1939 – 1945, keď poukazuje na istú analogickosť situácie v tejto vojne a situácie Československa v auguste 1968:

Ako predtým, pred i po auguste, zahraničná politika, armáda, hlavné smery vnútornej politiky, hospodárstva, menovanie vyšších štátnych úradníkov... školenie vedúcej elity boli pod kontrolou Sovietov. Teda „*ochrannéj mocnosti*“ ak by sme *parafrázovali terminológiu z druhej svetovej vojny a základný dokument o vzťahu Veľkonemeckej ríše k Slovenskému štátu* (s. 137).

L. Lipták pripomína aj individuálny spôsob vyjadrovania jednotlivých politikov, napríklad Gustáva Husáka. V kapitole „*Vzostupy*“ a „*pády*“ *Gustáva Husáka* (pôvodne doslov k rovnomennej knihe Viliama Plevzu) hovorí:

Husák na rozdiel od klasických partajných aparátnikov, ktorí si zvykli debatovať len s poviazaným protivníkom, vzišiel z doby, keď museli komunisti ešte presviedčať, presadzovať, taktizovať; preto situácia po januári 1968 ho v mnohom znepokojovala, ale považoval ju za riešiteľnú tým, *čomu s obľubou (roku 1947, 1948, ale aj po roku 1969) hovoril „politické prostriedky“*. Vieme, že ich výklad bol značne voľný a široký.

Na inom mieste autor uvádza, čo všetko sa do tohto voľného chápania spojenia „*politické prostriedky, politické riešenie*“ zmestilo:

„*Politické riešenie*“ vo februárových dňoch malo rôznu podobu. Napríklad prepadnutie tlačiarne ozbrojenými milicionármi, ktorí „*prehovorili*“ typografov, aby odmietli tlačiť denník Demokratickej strany Čas... Politicky „*vyriešení*“ demokratickí politici išli v lepšom prípade do emigrácie, v horšom do väzenia (s. 126). – Pofebruárové „*akčné výbory*“ boli naozaj akčné: prepustenia boli okamžité, postihy dlhodobé. Akčné „*trojky*“ viac-menej plynule nadviazali na niekoľko predchádzajúcich vlín „*očisty*“, podnecovaných rôznymi „*koordináčnymi výbormi*“ odbojových zväzov dávno pred februárom. Pružne vykladaný termín „*ľudák*“ mohol postihnúť akéhokoľvek politického oponenta,

konkurenta, osobného nepriateľa. Na rozdiel od „upratovania“ po roku 1918 mohol byť „vyčistený“, „vyakčnený“ a podľa vzoru inkvizície odovzaný svetskej moci na ďalšie predstavenie (s. 163). – Na miesta „vyakčnených“, premiestnených či vyhodенých prichádzali „robotnícki riaditelia“, „robotnícki sudcovia“, „robotnícki profesori“ (s. 303).

Ľ. Lipták pripomína aj dobovo ohraničené výrazy zo 60-tych až 80-tych rokov:

Ani socialistické hospodárstvo nemohlo natrvalo vydržať s „robotníckymi riaditeľmi“. Pre „kapitánov priemyslu a hospodárstva“, ako znel hrdý dobový názov, od šesťdesiatych rokov nebolo typické už iba vlastníctvo politického kapitálu v podobe robotníckeho pôvodu (s. 307).

Záver. – Texty v pútavej, čitateľsky príťažlivej knihe slovenského historika Ľubomíra Liptáka *Storočie dlhšie ako sto rokov* (1999) sú ukážkou odborného textu ako reprezentanta vedy na sklonku 20. storočia či na rozhraní dvoch tisícročí.

Ako pars pro toto môžeme v týchto textoch identifikovať hlavné charakteristiky súčasného vyjadrovania vo vede (v medzinárodnom kontexte) a konkrétne v oblasti humanitných vied v širokom zmysle, keď autor je vedome zacielený aj na adresáta za hranicami jedného vedného odboru a komunikuje s takýmto adresátom.

V prípade Ľ. Liptáka a analyzovaného diela sú to: charakteristické spôsoby nominácie, výrazný podiel prostriedkov bežného hovoreného jazyka, výrazný výskyt metafory slúžiacej nielen na oživenie a zvýšenie pútavosti, ale konceptuálnych metafor, metafor s poznávacou funkciou.

Ak sa metafora charakterizuje (Telija, 1988, s. 46) ako prostriedok tvorby nových pomenovaní, v ktorých sa využíva výlučne sémantická a „skrytá“ jazykovokreatívna technika, je to mimoriadne priliehavá charakteristika práve vo vzťahu k metaforickému obraznému vyjadrovaniu vo vedeckom texte Ľ. Liptáka. Ľ. Lipták je nielen vo všeobecnosti, ale aj jazykovo kreatívna osobnosť.

Liptákovu poukazovanie na výrazy tvoriace súčasť toho-ktorého dobového vyjadrovania aj vďaka jeho historiografickým textom vstupujú do „pamäti slovenského jazyka“ a tvoria tak súčasť historickej pamäti nášho národa.

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K.: Texty ako prameň poznávania systému a zmien v jazyku. In: Princípy jazyka a textu. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Zost. J. Dolník. Bratislava, Univerzita Komenského 2000, s. 80 – 92.

ČMEJRKOVÁ, S. – DANEŠ, F. – SVĚTLÁ, J.: Jak napsat odborný text. Praha, Leda 1999. 256 s.

GAJDA, S.: Język nauk humanistycznych. In: *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na prelomie tysiącleci*. Red. V. Pisarek. Kraków, Ośrodek Badań Prasoznawczych. Uniwersytet Jagielloński 1999, s. 12 – 32.

HOFFMANNOVÁ, J.: Metafora v kognitívnych procesech a ve vědeckých textech. Slovo a slovesnost, 52, 1991, s. 144 – 149.

- CHLOUPEK, J. – ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: Stylistika češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1990. 296 s.
- CHOJECKI, A.: Mowa mowy. O języku współczesnej humanistyki. Gdańsk 1997.
- KRUPA, V.: Metafora na rozhraní vědeckých disciplín. Bratislava, Tatran 1990. 184 s.
- LIPTÁK, Ľ.: Storočie dlhšie ako sto rokov. Bratislava, Kalligram 1999. 356 s.
- MISTRÍK, J.: Slovenská štylistika. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 312 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 584 s.
- MISTRÍK, J.: K systemizácii štýlov v jazykovednej štylistike. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 2000, s. 275 – 279.
- TELIJA, V. N.: Metafora kak model' smysloproizvodstva i jejo ekspresivno-ocenočnaja funkcija. In: Metafora v jazyke i tekste. Red. V. N. Telija. Moskva, Nauka 1988, s. 26 – 64.

Jana Kesselová

FUNKČNO-SÉMANTICKÉ VLASTNOSTI PREDLOŽIEK V SPONTÁNNEJ KOMUNIKÁCIÍ DETÍ

KESSELOVÁ, J.: Functional and Semantic Properties of Prepositions in Spontaneous Communication of Children. *Slovenská reč*, 66, 2001, No. 4, pp. 204. (Bratislava)

From the communicational point of view, the prepositions represent a considerably asymmetrical system. Five prepositions (*na, do, v, z, s*) represent three quarters of all prepositions used in a speech act. This grammar subsystem creates basic spatial and temporal relations as well. The relationship between invariant meaning of a preposition and case semantics is the most important factor in ontogenetic process. In a child's speech, if the invariant meaning of a preposition is in harmony with the case semantics, the preposition has invariant meaning. If a preposition modifies the semantics of the case it is connected with, it has various derivative meanings in speech.

1. Z doterajšieho lexikografického i štruktúrne-systémového výskumu (Oravec, 1968a, 1968b, 1988; Miko, 1969; Konečná – Kroupová, 1986; Horák, 1989) vyplýva, že predložky sú jazykovým znakom vzťahu medzi determinujúcim slovesným alebo menným významom a determinovaným menným významom. Štúdiá, ktorá je orientovaná na komunikačnú realizáciu predložkového systému v spontánnom prehovore dieťaťa mladšieho školského veku,¹ nadväzuje na dve východiská. Prvým je sledovanie kontextovej súhry predložky, sémantiky pádu, mena a slovesa, druhým je štruktúrne-systémový výklad povahy predložkového systému slovenčiny (Miko, 1969; Horák, 1989). Cieľom je odhaliť ontogeneticky podmienené funkčno-sémantické vlastnosti predložiek v reči dieťaťa. Pritom sledujeme:

- a) podiel primárnych a sekundárnych predložiek na štrukturácii výpovede;
- b) komunikačnú realizáciu špecifických a modifikačných vlastností predložiek v rámci systému pádových významov.²

2. V spontánnom prehovore dieťaťa mladšieho školského veku jestvuje výrazná disproporcía v komunikačnej vyťažnosti primárnych a sekundárnych predložiek. Uzavretá trieda prvotných predložiek (prvotných z etymologického i funk-

¹ Textový korpus, z ktorého sme excerpovali predložky, pozostáva zo 60 000 slov autentickej, spontánnej, symmetrickej a asymetrickej, kosituáčnej a konsituáčnej dialogickej komunikácie detí mladšieho školského veku (6 – 10 rokov).

² Pod špecifikačnými vlastnosťami rozumieme schopnosť predložiek v rámci všeobecnej sémantiky pádu špecifikovať jeho čiastkové významové hodnoty. Modifikačné vlastnosti predložiek chápeme ako schopnosť predložiek signalizovať posun všeobecnej sémantiky pádu k sémantike, ktorá je typická pre iný pád (Kofenský – Kroupová, 1986). Východiskom uvažovania je systém sémantických odtienkov pádov (Miko, 1962).

čného hľadiska, Oravec, 1988) je jediným slovnodruhovým mikrosystémom, ktorý je z hľadiska inventára prvkov v mladšom školskom veku osvojený úplne.³ Na druhej strane sekundárne predložky tvoria v reči detí okrajový a komunikačne minimálne využitý subsystém pozostávajúci výlučne z geneticky starších predložiek, ktoré vznikli z adverbií priestorovej lokalizácie bez tvarovej modifikácie (*okolo, von, dolu, hore, blízko*). Sekundárne predložky z pôvodných spojení predložky so substantívom sú skôr prvkami idiolektu (*podľa, počas*).

Výrazný nepomer v komunikačnom využití primárnych a sekundárnych predložiek v detskej komunikácii má viacero príčin. Primárne predložky, na rozdiel od špecifikovanejších a prevažne monosémantických sekundárnych predložiek spätých so sémantikou východiskových slov, sú polyfunkčné a špecifikujú sa v kontexte (v súhre so sémantikou pádu, mena a slovesa). Na popredných miestach frekvenčného slovníka spontánnych detských komunikátov je rozsahom obmedzený inventár prvkov predložkového systému, schopný vyjadriť veľké množstvo významov alebo funkcií. To pokladáme za prejav princípu jazykovej ekonómie v osvojovaní si reči.

Ďalší dôvod komunikačnej preferencie primárnych predložiek spočíva v ich základnom priestorovom význame. Priestorové vzťahy sú prístupnejšie priamemu zmyslovému pozorovaniu než abstraktnejšie vzťahy vyjadrované sekundárnymi predložkami. To korešponduje s dosiahnutým stupňom vývinu myslenia dieťaťa mladšieho školského veku, pre ktorý je charakteristická viazanosť na konkrétnu skúsenosť.

V individuálnom vývine reči sú prítomné stopy vývinu jazyka ako systému. Najfrekventovanejšiu vrstvu predložiek v skúmanom veku totiž predstavujú tie reprezentanty, ktoré z historického hľadiska patria k najstarším pôvodným predložkám (Krajčovič, 1988, s. 149). Nepôvodné primárne predložky (*medzi, okrem*) a mikrosystém sekundárnych predložiek sú geneticky mladšie (na to poukazuje ich slovtvorná motivovanosť) ako prvotné predložky. Obdobie mladšieho školského veku predstavuje začiatočnú fázu ich osvojovania.

³ Podľa výskumov osvojovania si reči v ranom veku (Pačesová, 1979, s. 116 – 121) používaniu predložiek predchádzajú dve „prípravné štádiá“:

a) vyjadrovanie vzťahov medzi slovami juxtapozíciou slov v nominative prostredníctvom slovosledu, a to aj vo flektívnom jazyku (napr. prostá juxtapozícia gramatických tvarov *bábika – kočiariik* nemá len čistú pomenovacia funkciu, ale je prostriedkom na vyjadrenie miestnych a smerových vzťahov (*Bábika je v kočiariiku. – Bábiku dáme do kočiariika.*);

b) vyjadrovanie vzťahov medzi slovami pádovými príponami bez predložky (*kačičku – vodičky*). Predložky sa objavujú najprv tam, kde pádová homonymia znejasňuje vyjadrenie vzťahov. Z pozorovaní raného štádia vývinu reči vyplýva, že k prvým predložkám patria tie, ktoré v súhre s pádom a sémantikou slovesa vyjadrujú smer v triáde uskutočňovanie kontaktu (*do*) – trvanie kontaktu (*v*) – rušenie kontaktu (*z*).

3. Predložkový systém slovenčiny sa v skúmanom veku realizuje prostredníctvom 28 prvkov (poradie podľa klesajúcej frekvencie – *na, do, v/vo, s/so, z/zo, o, k/ku, po, za, od/odo, pre, u, cez, pri, pod, proti, okolo, podľa, nad, pred, von, bez, medzi, dolu, hore, počas, okrem, blízko*) s výrazným asymetrickým uplatnením z hľadiska ich frekvencie v reči. Prvých päť najfrekventovanejších predložiek – *na, do, v/vo, s/so, z/zo* – predstavuje tri štvrtiny všetkých predložkových použití. Jediná predložka *na* tvorí celú štvrtinu predložkových realizácií. Rozsahovo obmedzený inventár prvkov vytvára mikrosystém s vysokým stupňom štruktúrovanosti, reprezentujúci predovšetkým základné priestorové, t. j. smerovo-miestne (direktívno-lokačné) vzťahy s maximálnou kontrastnosťou. Komunikačným centrom rečového prejavu dieťaťa mladšieho školského veku je subsystém kontaktných predložiek, kontinuálne nadväzujúci na rané rečové štádium (porov. pozn. 3). Vývinové oneskorenie pozičných predložiek, ktoré sú tiež reprezentáciou priestorových vzťahov, vysvetľujeme prítomnosťou zreteľového aspektu (pozícia objektu sa posudzuje vzhľadom na iný objekt), ktorý je produktom náročnejšej priestorovej orientácie. Štruktúru komunikačnocentrálnych predložiek v spontánnom hovorenom prejave dieťaťa možno znázorniť takto (porov. so systémom kontaktných predložiek slovenčiny – E. Horák, 1989, s. 173):

	uskutočňovanie kontaktu	trvanie kontaktu	rušenie kontaktu
s vnútrom objektu	do	v	z
s povrchom objektu	na	na	z
objektu s objektom	–	s	–

3.1. Predložka *na* sama osebe participuje na komunikačnej realizácii vzťahov medzi slovami 25 percentami. Vysoká miera komunikačnej zaťaženia je podmienená štruktúrnymi vlastnosťami. Ako jediná sa viaže aj s akuzatívom (smerovým pádom – *prichádzať na pódium*) aj s lokálom (miestnym pádom – *byť na pódiu*). Z komunikačného hľadiska ju možno pokladať za základný prvok na vyjadrenie direktívno-lokačnej⁴ dichotómie priestorových vzťahov (za základný preto nepokladáme miestny, ale priestorový význam prvotných predložiek). Vývin predložkových významov v reči dieťaťa charakterizuje postupné rozširovanie smerových vzťahov (dominantný záujem o pohyb a dynamiku dokumentuje sémantická analýza slovíes, Kesselová, 1993, s. 33 – 37) o vyjadrenie lokalizácie deja (s vekom rastie nezávislosť komunikovaného obsahu od aktuálneho tu a teraz, komunikácia je zacielená aj na minulé zážitky, ktoré dieťa priestorovo lokalizuje – *boli sme na cha-*

⁴ V chápaní direktívno-lokačných vzťahov vychádzame z vymedzenia G. Altmanna a kol. (1968, s. 26). Lokačný systém zahŕňa tie jazykové objekty, ktoré označujú určité antropologicky významné okolia a miesta, kým direktívny systém zahŕňa objekty označujúce smery deja vzhľadom na rôzne lokácie.

te, na kolotoči, na Lysej, na lade, na kopci, na Babe). Prípady tvarovej zámeny akuzatívu a lokálu (*ľahol si na vankúši, na kolotoče sme boli, páli na jazyk, umiestnila sa na druhé miesto, boli sme na večeru*) sú v skúmanom materiáli ojedinelé, pokladáme ich za dôsledok nepripravenosti ústneho prejavu, nie za neschopnosť rozlíšiť vyjadrenie miesta a smeru.

Ak sa predložka *na* viaže s lokálom, vyjadrenie lokácie sa vyznačuje vysokým stupňom redundancie (na miestny význam predložky sa navrstvuje pádová sémantika lokálu a lokalizačná sémantika slovesa *byť* a *mať* – *byť na dvore, na stole mám plagát, mať žiacku na lavici*). Korešpondencia invariantného významu predložky, pádovej sémantiky a sémantiky determinujúceho slovesa spôsobuje, že predložka *na* + *lokál* sa v rečovom prejave dieťaťa uplatňuje iba v miestnom význame.

Sémantika akuzatívu (neobmedzená účasť niečoho na danom predmete, Miko, 1966, s. 159) sa v súhre s predložkou *na* a s kontextovým okolím (primárne alebo sekundárne verbá movendi: *liezť na strom – nieť na dvor*) špecifikuje na význam „uskutočňovanie neobmedzeného kontaktu s predmetom, resp. s priestorom“ (*zanes na stôl, letí na skriňu, ísť na kúpalisko, na pláž, na Lysú, na chatu, analogicky aj vyjadrenie plošného kontaktu s priestorom – ísť sa kúpať na Hornád, ísť „na hotel“, odísť na druhú izbu, vybrať sa na záhradu*). Keďže ide o vyjadrenie smerovania k niečomu, na komunikačnej rovine možno uvažovať o posune sémantiky akuzatívu k sémantike datívu (pád perspektívneho objektu deja, Miko, 1966, s. 177). Predložka *na* s akuzatívom sa teda uplatňuje nielen v špecifikačnej, ale aj v modifikačnej funkcii. Modifikačné vlastnosti ponúkajú možnosť generovať sekundárne významy predložiek. Cez predložku *na* s akuzatívom sa do rečového prejavu dieťaťa dostávajú sekundárne významy odvodené od primárnej smerovej zložky. V detských prehovoroch sa popri direktívnom význame predložky *na* rovnocenne uplatňujú ďalšie odtienky: a) účelový význam (*ísť na svadbu, na branné, chodiť na klavír, zavolať na hostinu, loptička na bejzbal, liek na vyliečenie*); b) predmetový význam (*žmurknúť na ňu, nazlostiť sa na nich, vykašľať sa na to, odpovedať na otázku*); c) význam miery (*roboty na celú hodinu, televízor na osem programov*); d) príčiny (*operovaný na slepé črevo*); e) zreteľa (*najkrajší na tejto zemi, najbohatší na celej čistinke, svadba na celom svete najväčšia, najhorší na celej škole*); f) spôsobu (*hrať sa na skrývačky, polámať na kúsok, daj si to na šírku, hrá na plné pecky*); g) prostriedku a nástroja (*televízor na diaľkové ovládanie*).

Komunikačne najviac vyťažaná predložka spontánnej detskej komunikácie (*na*) dokumentuje, že čím užšia je spojitosť invariantného významu predložky a sémantiky pádu, tým skôr sa predložka v reči dieťaťa presadzuje v invariantnom význame. Ak sa realizujú modifikačné vlastnosti predložky, v reči dieťaťa sa viac uplatňujú derivované významy predložky.

3.2. Predložky *do* – *v* – *z* sú usúvzťažnené na osi začiatok – stred – koniec trvania kontaktu, pričom predložky *do* – *z* sú užšie späté komplementárnosťou direktívneho významu (*vojsť do domu* – *vyjsť z domu*). Ich vysoká frekvencia je potvrdením, že v spontánnej komunikácii detí mladšieho školského veku sú komunikačne najviac vyťažené tie prvky, ktoré sú vo vzťahu maximálneho protikladu (v tomto prípade sa protiklad časového trvania prelína so smerovou protikladnosťou).

Predložka *do* špecifikuje význam genitívu (obmedzená účasť deja na danom predmete, Miko, 1966, s. 166) v prípade vyjadrenia priestorovej, časovej, kvantitatívnej alebo dejovej hranice (*nos jej narástol až do susedného kráľovstva, môžeš si do smrti nechať, do rána bude tancovať, počítaj do desať, pustiť sa do roboty, dať sa do práce*). Uvedené významy limitnej direkcie (Miko, 1969, s. 163) sú v detskej komunikácii nielen kvantitatívne obmedzené, ale aj textovo viazané na dialógy reprodukčného charakteru. V detskom komunikáte je základná realizácia predložky *do* s významom smerovanie do vnútra objektu, chápaného predmetovo (*nasadnúť do auta, dať do skrine, ukladať do tašky, dať do škatuľky, do košíka, šup do vane, vhodná do pudingu*) i priestorovo (*ideme do Viedne, do lesa, zájazd do Nemecka, skočiť do vody, spadnúť do blata, skočiť do ohňa, ponárať sa do mora*). V uvedených prípadoch je zrejmé, že predložka *do* s významom penetratívnej (vnikovej) direkcie (porov. Miko, 1969, s. 163) modifikuje sémantiku genitívu na význam neobmedzenej účasti deja na objekte, resp. na význam zásahovosti, a tak posúva sémantiku genitívu k sémantike akuzatívu. V modifikačných vlastnostiach predložky *do* a v tom, že uskutočňovanie kontaktu v sebe implicitne obsahuje i prvok perspektívnosti (pádová sémantika datívu), vidíme štruktúrnu príčinu funkčnej izomorfie detských výpovedí typu *ideme navštíviť babku/ist' do babky/ist' k babke* – *ideme navštíviť brata/ist' do brata/ist' k bratovi* – *navštívte nás/prid'te do nás/prid'te k nám*.

Predložka *z* sa v komunikácii detí uplatňuje predovšetkým ako direktívna s odtienkom rušenie kontaktu smerom z vnútra von (*vyskočiť z jazera, vyjsť z chaty, vrátiť sa z tábora*), zhora nadol (*spadla z neba, zošplhal sa z hrobky, sánkovať sa z kopca*) alebo zdola nahor (*zodvihnúť zo zeme*). Komunikačnú realizáciu predložky *z* v direktívnom význame podporuje i sémantická skupina smerových verb movendi, ktorá v skúmanom veku patrí k centrálnym slovesným skupinám. Sekundárne významy genézy (*bratranec z Prešova, voda zo studne, princ zo susedného kráľovstva, obal z cukrika, fľaša z vodky*) a materiálu (*pohárik z papiera, figúrky z plastelíny, sieť z pavučiny*) sa v reči dieťaťa ustávajú pomalšie, pretože im konkurujú explicitné slovesné konštrukcie (*bratranec býva v Prešove, princ bol v susednom kráľovstve*) alebo adjektívne spojenia (sémantická skupina adjektív s významom zloženia a materiálu patrí v detskom dialógu ku komunikačným dominantám vzťahových adjektív, Kesselová, 1998, s. 37 – 41). Pád substantíva preniká do reči

dieťaťa v prípade formálnych obmedzení pri tvorení adjektív (*bunkre z listia, autičko z umelej hmoty, figúrka z človeče nehnevaj sa, úloha z matiky*) alebo významových posunov (*obal z cukríka, fľaša z rumu*).

Oproti smerovým (direktívnym) predložkám *do* – *z* stojí kontakto­vá predložka *v* s významom interného kontaktu. Trvanie kontaktu s vnú­ trom objektu dieťa chápe predovšetkým priestorovo (*byť v lese, v meste, plávať v mori, rozum nemá ani v bruchu, ani v uchu, víno v pohároch*), zriedkavejšie plošne (*v ohrade behali psi bačovskí*). Dôsledkom priestorového a plošného chápania interného kontaktu je komunikačná konkurencia predložiek *v* – *na* (*hrali sme sa v ich dvore – na dvore, boli sme v horách – na horách, som pomáhal ockovi na záhrade – v záhrade, boli sme na chate – v chate, bývali sme v hoteli – „na hoteli“*). Konkurenčné predložky nie sú funkčne rovnocenné. Predložka *v* reprezentuje kontakt s uzavretým vnú­ trom objektu, predložka *na* interný kontakt s povrchom, príp. s neohra­ ničeným priestorom objektu (tým vysvetľujeme napríklad aj konkurenciu predložiek v spojeniach typu *v internáte – na internáte* v bežných hovorených prejavoch). Začlenenie predložiek *v* – *na* do syntagmatických vzťahov dokumenuje, že dieťa mladšieho školského veku si tento funkčný rozdiel uvedomuje (*sme boli cez prázdniny na chate/keď pršalo, no ta sme boli v chate – som bol u mojich bratrancov a sme sa hrali u nich vo dvore/sme celý deň behali vonku na dvore*).

3.3. Mikrosystém komunikačne najviac využitých predložiek uzatvára predložka *s*. E. Horák (1989, s. 178) ju interpretuje ako pozičnú predložku vyjadrujúcu sociatív­ nosť objektov. Na jednej strane pozičné predložky vymedzuje ako také, ktoré vyjadrujú pozíciu objektu 1 a objektu 2 (Horák, 1989, s. 172), na druhej strane tvrdí (tamže, s. 178), že „predložka *s* je indiferentná k tomu, či sa dej koná pri objekte alebo či sa koná *nad, pod, pred, za* (objektom) alebo či objekt smeruje k objektu. Pre predložku *s* je relevantné, že dva objekty (alebo viac objektov) sú „v spoločnosti“, že je medzi nimi „sociatívny vzťah“. Podľa našej mienky možno podržať aj kontakto­vú interpretáciu predložky *s*, pretože sociatívny vzťah osôb je spoločenským kontak­ tom (*ja s mamkou*) a vo vzťahu osôb a objektov (*hrám sa s legom, prines to so sebou*), príp. vo vzťahu dvoch objektov (*taška so srdiečkom, puding so šľahačkou, panáčik so samopalom, fľaša s vodou*) je implicitne prítomný priestorový kontakt, či široko chápaný príslušnostný kontakt (*finalistka so známym menom, súťažiaca s číslom tri, otec s dobrou náladou*). Vzťahom príslušnosti predložka *s* modifikuje význam inštrumentálu na sémantiku blížiacu sa ku genitívu. F. Miko (1969, s. 162) vysvetľuje súvzťažnosť predložky *s* a inštrumentálu tak, že „predložka *s/so* sa po­jí s inštrumentálom na vyššom stupni abstrakcie. Proces ink­ lúzie, ktorá tvorí významové jadro tejto predložky, sa realizuje akoby prechodom cez daný objekt: *s otcom*“.

Ak pripustíme, že predložka *s* tiež participuje na vyjadrení kontaktu, možno uvažovať aj tak, že je v komplementárnom vzťahu s predložkou *v* (*v* – interný kontakt, *s* – externý kontakt).

Vysokú frekvenciu predložky *s* v detskej komunikácii podmieňujú tri aspekty.

3.3.1. Vývinový aspekt. – V pozadí preferencie parataktických spojení členov viacnásobného podmetu v ranom štádiu vývinu reči je uvedomovanie si symetrie jazykového systému, ktoré sa v tomto prípade konkretizuje ako súlad medzi parataktickou enumeráciou viacerých členov a plurálovým tvarom prísudku (*ja a mamka sme šli k babke*). V mladšom školskom veku pozorujeme tendenciu k hypotaktickému spojeniu (*ja s mamkou som tam bola*), ktorým sa v súhre s exkluzívnym postavením singulárového tvaru osobného zámena *ja* a singulárovým tvarom prísudku zdôrazňuje sebareprezentácia dieťaťa a sekundárnosť pripojeného člena (o sebareprezentácii dieťaťa mladšieho školského veku v komunikácii ako o spôsobe napĺňania potreby kladného prijatia okolím, porov. Kesselová, 1999).

3.3.2. Psychologický aspekt. – Komunikačnú realizáciu predložky *s* podporuje jednak príslušnosť slovesa *hrať sa* a ďalších zvrtných podôb sloves s recipročným významom k skupine centrálnych sloves aktívnej lexiky dieťaťa skúmaného veku (*rozprávať sa, baviť sa, biť sa, rozdeliť sa, hádať sa, vymieňať si, dopisovať si*), jednak intenciou slovesa podmienená komunikačná potreba doplniť lexikálny význam slovesa explicitne vyjadreným predmetom (*dopisovať si s niekým*). Analýza predložkového subsystému súčasne ukazuje na to, ako sa v komunikácii úsilie sebareprezentovať sa prelína s túžbou byť s niekým, patriť niekam, byť niekým akceptovaný.⁵ Z tohto hľadiska možno povedať, že komunikácia nie je len ústnym alebo písomným sprostredkovaním informácií rečou (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 203), ale i prostriedkom psychického prežitia.

Dodajme, že k predložke *s* významovo inklinuje predložka blízkostného kontaktu *u* + *genitív* (*byť s babkou – byť u babky*). Jej zúžené komunikačné využitie plynie z viazanosti na pomenovania osôb (príp. substantívne osobné zámená) a v detskej komunikácii je distributívne obmedzená na vyjadrenie blízkeho kontaktu s prostredím (resp. domácnosťou) pomenovanej osoby (*u lekára, u nás, u tety, u babky, u bratranca*). Z hľadiska dynamicko-statickej korelácie perspektívny kontakt – realizovaný kontakt vstupuje do vzťahu s predložkou *k* (*ísť k babke – byť u babky*).

Naopak, vyjadrenie nedostatku kontaktu, absencie niečoho alebo zdôraznenie adverzatívneho vzťahu k osobe (*hrať so štrvtákmi – hrať proti štrvtákom*) je v mladšom školskom veku v začiatočnom štádiu vývinu. Predložky *bez* a *proti* sú

⁵ Podľa A. H. Maslowa potreba *JA* (status, vážnosť, uznanie) a spoločenská potreba patriť niekam, byť akceptovaný predstavujú tretiu a štvrtú úroveň potrieb človeka podmieňujúcich psychické prežitie človeka (cit. podľa Birkenhiblová, 1999, s. 50 – 77).

v reči dieťaťa sporadické a sčasti viazané na ustálené spojenia (*bez práce nie sú koláče*, predložka *proti* sa v detskej reči objavuje skôr v účelovom než v adverza-tívnom význame a je dokladom výrazného vplyvu reklamného textu – *proti flakom, proti špine, proti hrdzi, proti vodnému kameňu*). V zhode s tendenciou k pravidelnosti a symetrii dieťa neprítomnosť objektu pomenúva skôr záporom slovesa, nie predložkou *bez* s kladnou podobou slovesa (*nemá televízor so sateli-tom – má televízor bez satelitu*).

3.3.3. Komunikačno-pragmatický aspekt. – Takmer bezvýnimočnú prítomnosť predložky *s* v inštrumentáli prostriedku a nástroja (*vyrovnávať to s tou žehličkou, obliať so striekačkou, písať s pravou aj s ľavou rukou, ísť s autobusom, jesť s lyžicou, obliať so studenou vodou, kresliť s fixkami, obtiahnuť s čiernou ceruzkou, kr-miť sa s pudingom, strieľať s kušami*) nemožno hodnotiť len ako vplyv dialektu (pozorujeme ju i v takých komunikátoch, kde sa iné regionálne osobitosti tvarovej morfológie neobjavujú). Medzi vecou, ktorá činnosť sprostredkúva, a pôvodcom činnosti je úzky vzťah. Z transgresívnej sémantiky holého inštrumentálu (Miko, 1962, s. 211) vyplýva, že pomenovanou vecou (nástrojom, prostriedkom) dej prechádza. Tak sa „príslušnostný kontakt“ pôvodcu deja s nástrojom/prostriedkom (podporený navyše aj priestorovým kontaktom) zastiera. Substitúciou holého inštrumentálu predložkovým hovoriaci, pravdepodobne, vyjadrenie príslušnosti ná-stroja/prostriedku a pôvodcu deja zvyrazňuje.

4. Kým predložky *na, do, v, z, s* predstavujú komunikačné centrum spontánne-ho ústneho dialógu, kontaktové predložky *cez, po, o* sa v reči dieťaťa skúmaného obdobia vyznačujú periférnosťou (porov. Horák, 1989, s. 173). Do uvedeného komunikačného rozvrstvenia sa premietajú systémové príčiny i ontogenetické oso-bitosti vývinu reči.

4.1. Komunikačnú periférnosť predložky *cez* determinuje rozpor medzi jej derivovaným významom (*cez = do – v – z*) a explicitnou prezentáciou výpoved-ného obsahu v detskom komunikáte. Na výpovedne najdynamickejšie miesto sa dostáva komponent vyvoditeľný z invariantného významu predložky, a tým sa miera výpovednej dynamiky výrazne znižuje (*išiel do lesa, hľadal ju tam a keď išiel z lesa... – najprv sme išli do Viedne, sme boli do večera v meste a večer sme išli preč z Viedne ďalej k moru*). Prvým stupňom vo vývine traverzálnej direkcie (Miko, 1969, s. 161) je syntagmatické spojenie predložky *cez* so slovesom rých-leho pohybu, resp. so slovesom *ísť* a príslovkou *rýchlo* (*utekať cez lesy, cez celú školu ma naháňal, rýchlo išiel cez les*). Explicitné vyjadrenie traverzálnosti by bolo prekážkou komunikačného zámeru vyjadriť rýchlosť pohybu. Predložka *cez* sa v reči najskôr uplatňuje tam, kde explicitná realizácia trojicou *do – v – z* nie je možná (v derivovanom význame smer ponad niečo – *skákať cez ohník, skočiť cez bránu, preletel cez volant*, v derivovanom význame traverzálnej temporálnosti

v prediktabilnom textovom okolí – *cez prázdniny, cez sobotu a nedeľu, cez vyučovanie, cez hodinu*).

4.2. Analogická je situácia v komunikačnom využití predložky *po*. Predložky *v* a *na*, z ktorých je význam predložky *po* derivovaný (Horák, 1989, s. 174), sú frekventovanejším prostriedkom nepríznakového vyjadrenia existencie interného alebo plošného kontaktu s objektom. Použitie predložky *po* súvisí s komunikačným zámerom dieťaťa zdôrazniť rýchlosť pohybu (*skákať po celej škole, lietat' po telocvični, behať po celej kľietke, skákať po schodoch, prebehnúť po blate* – porov. *boli sme v meste, sedeli sme na kameňoch*). Aj derivované významy predložky *po* (účelový význam: *ísť po malého*; význam limitnej direkcie: *bežať po stĺp*; význam poradia: *chodte jeden po druhom, Marienka príde po Jankovi*; distribučný význam: *bežali sme po dvaja*) sa v detskom komunikáte viažu so slovesami pohybu.

4.3. Pôvodný význam „objímajúceho kontaktu – amfikontaktu“ predložky *o* (Miko, 1969, s. 157 – 158) je v komunikačnej realizácii okrajový (*priviazať šnúrkou o prst*). V akuzatívnych spojeniach (*oprieť sa o múr, potknúť sa o kameň, udrieť sa o stenu, vyraziť si zub o schody*) sa výraznejšie než pôvodný význam amfikontaktu uvedomuje pádová sémantika akuzatívu – zásahovosť. V spojení s lokálom sa predložka *o* v detskej komunikácii uplatňuje v súvzťažnosti s verbami dicendi (*hovoríť o strašidlách, čítať o zázračnom mlynčeku, rozprávať sa o autách, poprosiť o radu, písať o sebe*), často ako prívlastok obsahového akuzatívu, ktorý pre tautologické opakovanie nie je dostatočným spresnením lexikálneho významu slovesa (*rozprávať rozprávku o Jankovi a Marienke, spievať pesničku o Indiánoch*).

5. Za prechodnú vrstvu medzi kontaktoými a pozičnými predložkami považujeme predložky blízkostného kontaktu/pozície. Ide o skupinu predložiek, ktoré nevyjadrujú ani bezprostredný kontakt, ani presnú pozíciu objektu 1 vzhľadom na objekt 2. Vyjadrujú skutočnosť, že objekt smeruje do blízkosti, je alebo prestáva byť v blízkosti iného objektu. Predložky blízkostného kontaktu/pozície vytvárajú nasledujúci mikrosystém:

- aproximatívna direkcia *k* + datív
- proximatívna lokácia *pri* + lokál
- deproximatívna direkcia⁶ *od* + genitív

Význam aproximatívnej direkcie predložky *k* harmonizuje s kontextovým okolím (primárne a sekundárne slovesá pohybu a meno v datíve, v páde perspektívneho objektu – *ísť k babke, presadí ma k Lukášovi, doskakať k potoku, dať si niečo k stolu, doniesť k potoku*); význam proximatívnej lokácie predložky *pri* je bytostne spätý s lokalizačným významom slovesa *byť* (a jeho synonymami) a s pádovou sémantikou lokálu (*byť pri mori*). Vysokou mierou spätosti významu predložky,

⁶ Termín deproximatívna direkcia sme usúvzťažnili s termínmi aproximatívna direkcia a proximatívny kontakt (porov. Miko, 1969, s. 158; 166).

slovesa i pádu mena vysvetľujeme, že v rečovom prejave dieťaťa mladšieho školského veku sa predložky *k – pri* uplatňujú výlučne v základnej direktívno-lokačnej korelácii (v invariantných významoch). Pre úplnosť dodávame, že v spontánnej reči dieťaťa predložka proximatívnej lokácie *pri* interferuje so svojim dynamickým korelátom *popri* (predložku *pri* dieťa v skúmanom veku používa i namiesto zloženej predložky *popri*, opačnú interferenciu sme nepozorovali – *kameň mi letel pri hlave, utekal som pri rieke, sme leteli pri ohrade preč, bo nás psi začali naháňať*).

Vzťah deproximatívnej direkcie predložky *od* a význam genitívu je voľnejší. Komunikačným dôsledkom je to, že predložka *od* sa v reči dieťaťa neustaľuje prostredníctvom invariantného významu (význam rušenie blízkeho kontaktu sme zachytili len výnimočne ako vzdialovanie od osoby – *odídem od teba*, vôbec nie od objektu – *odísť od školy*), ale prostredníctvom rozptýlených derivovaných významov. Ide predovšetkým o vyjadrenie vzťahov príslušnosti (teda jeden zo sémantických odtienkov genitívu, porov. Miko, 1962, s. 143), v ktorých by absencia predložky spôsobila sémantický posun k významu genitívu meraného obsahu (porov. *fľaša od vína – fľaša vína, škatuľa od topánok, nádoba od farby, pohár od nugety*), sporadicky sa vyskytuje vyjadrenie príčiny (*vyrážky od vody, skala sa roztopí od meteorického dažďa*), časovej hranice alebo rozpätia (*od rána, od prvej do štvrtej*) a pôvodu po slovesách *kúpiť od niekoho, požičať od niekoho, mať od niekoho, dostať niečo od niekoho, získať niečo od niekoho*. Predložkovými spojeniami dieťa kompenzuje nedostatok individuálnych a druhových príslušnostných adjektív v reči, keď vyjadrenie vzťahu holým genitívom pociťuje zrejme ako málo výrazné (*rebrá od srnky, parohy od jeleňa, stopy od vlka*). Pod tlakom analógie a blízkeho vzťahu medzi významom pôvodu a pôvodcu sa predložka *od* v spontánnej reči dieťaťa objavuje aj namiesto holého genitívu pôvodcu (*mám cédečko od Paľa Haberu, dostal som pod stromček knižku od Jarunkovej*). V tomto prípade treba zrejme počítať i s vplyvom komunikácie dospelých – *knihy od vydavateľstva, časopis od redakcie, kozmetika od Avonu* (Hegerová, 1998, s. 126 – 127).

6. Subsystem pozíčných predložiek *nad – pod – pred – za – medzi + I/A* (tzv. osová lokácia, Miko, 1969, s. 160; rovinná pozícia, Horák, 1989, s. 176) je mikrosystemom s vysokým stupňom štruktúrovanosti na vyjadrenie vertikálnych a predo-zadných vzťahov. Zdá sa však, že vysoká štruktúrovanosť, ktorá je v súlade s povedomím dieťaťa o pravidelnosti a symetrii v jazyku, sama osebe na komunikačnú preferenciu v jeho reči nestačí. Pomenúvanie polohy objektu vzhľadom na iný objekt je v porovnaní s priamym vymedzením miesta alebo smeru v reči dieťaťa sekundárne (analogická situácia je v pomenovaní vlastností vyplývajúcich zo vzťahu k inému javu a vlastností vyplývajúcich z hodnotenia samotného javu, teda vo vyššej miere komunikačného vyťaženia akostných adjektív než vzťahových, Kesselová, 1998, s. 37 – 41). Predložky osovej lokácie totiž pozíciu objektu vyme-

dzujú so zreteľom na iný objekt, prípadne na dva objekty (*medzi*). Zreteľový vzťah – dominantný vzťah v reprezentácii priestoru predložkami osovej lokácie – je produktom neskoršej vývinovej etapy myslenia⁷ a v aktívnej lexike dieťaťa mladšieho školského veku sa uplatňuje oveľa menej než priame pomenúvanie miesta (smeru) subsystémom kontaktných predložiek (predložky osovej lokácie predstavujú štyri percentá použitých predložiek). Zaujímavé je i to, že predložky osovej lokácie sa v reči dieťaťa ustávajú buď prostredníctvom aktuálnych kontextových spojení spätých s invariantným významom predložiek alebo s rozptýlenými derivovanými významami, príp. cez ustálené syntagmatické spojenia (*pod podmienkou, daj si pod zub, nad Tatrou sa blýska, zalomiť nad ním ruky, čo je to za čudo*) a spojenia z reprodukovovaných textov (*Snehulienka medzi trpaslíkmi, princezná medzi pytačmi*). Predpoklad, že predložky si dieťa osvojuje predovšetkým v základnom lokačno-direktívnom význame sa v tomto subsystéme nenaplnil. Dalo by sa povedať i tak, že predložky osovej lokácie sa v detskej komunikácii „udomáčuňujú“ súbežne cez invariantné aj derivované významy, čo je podľa našej mienky spôsobené vzťahom medzi invariantným významom predložiek a pádovou sémantikou.

Predložky osovej lokácie vyjadrujú pozíciu so zreteľom na orientačný bod pomenovaný akuzatívnym alebo inštrumentálnym tvarom substantíva. Pomenúvajú smerovanie (miesto) mimo objektu/objektov (*vyjsť pred dom – stáť pred domom – čakať medzi domami*). Prítom akuzatív je pád neobmedzenej účasti deja na predmete (zásahovosť) a inštrumentál pád traverzálnej účasti deja na predmete. Súvislosť inštrumentálu a osových predložiek F. Miko (1969, s. 160) odvodzuje zo zreteľového významu inštrumentálu („*nad lesom = so zreteľom na les*“) a konštrukciu tohto predložkového pádu pokladá za abstraktnú. Súvis akuzatívu s osovými predložkami je podľa nás ešte voľnejší. Nevychádza z okolnostnej špecifikácie akuzatívu (okolnostný akuzatív vyjadruje mieru alebo čas), ale azda z modifikácie významu akuzatívu „dej prechádza bez obmedzenia na nejaký predmet“ (Miko, 1966, s. 159), na význam dej prechádza (smeruje) bez obmedzenia na isté miesto. Aj v tomto prípade je objekt v akuzatíve „orientátorom“. I tu platí, že čím viac je význam predložky spätý s významom pádu, tým výraznejšie do reči dieťaťa prenikajú invariantné významy predložiek. Čím je vzťah medzi invariantným významom predložky a sémantikou pádu vzťah voľnejší (modifikovaný), tým skôr sa predložky v reči detí uplatňujú cez derivované významy. Túto tendenciu demonštrujeme na osovej predložke *za*. Význam smerovanie dozadu alebo miesto vzadu sa v detskom komunikáte uplatňuje popri príčinnom význame (*dostať za diktát jednotku*), účelovom

⁷ Podľa V. Příhodu (1963, s. 240) svet dieťaťa v skúmanom období tvoria ešte celistvé, komplexné jednotlivosti. Každý predmet, každá osoba akoby žili pre seba. Chápanie vzťahov je ešte v hraniciach názornosti, v spájaní blízkeho s blízkym.

význame (*utekať za mamkou*), význame poradia (*Jana príde za Elenou, vynechať tri tréningy za sebou*), význame postavenia, funkcie (*naši berú Nemcov za policajtov, učiť sa za logopéda*), význame zástupníctva (*povedz za ňu*), časového úseku (*za jeden deň päť injekcií*). Zvýšená koncentrácia „osového inštrumentálu“ súvisí s tematicko-rematickým nadväzovaním výpovedí najmä v úvodných výpovediach repliky (*tam bol les taký veľký a za tým lesom stála chalúpka a za tou chalúpkou lúka a za tou lúkou strom*). Ako vidno, modifikačný vzťah medzi predložkou osovej lokácie a inštrumentálom/akuzatívom spôsobuje, že jej invariantný smerovo-lokačný význam sa v reči dieťaťa nepresadzuje ako dominantný.

7. Predložku *pre* E. Horák (1989, s. 180 – 181) chápe ako jedinú primárnu predložku, ktorá sa nezapája do systému ostatných primárnych predložiek na základe protikladu kontakt – pozícia, ale „invariantný význam predložky *pre* je vyjadrovanie (príčinnej) modifikácie činnosti objektu 1 objektom 2“. V skúmanom materiáli je komunikačne dominantný význam prospechu (*čaj pre hostí, postieľka pre bábiku, trénujem pre seba, koláčik pre babičku*). Podľa F. Mika (1969, s. 162) predložka *pre* vyjadruje prospechovú gresiu na predmet, zreteľový a príčinný význam pokladá za derivácie. Aj využitie predložky *pre* potvrdzuje, že zreteľový význam je len v začiatočnom štádiu vývinu (*vtip nevhodný pre dospelých, voda je pre ňu studená, to je ovocie vzácne pre človeka, taká raketa je malá aj pre „mravcov“*). V príčinnej derivácii sme predložku *pre* nezaznamenali vôbec (jej absencia sa kompenzuje explicitným vyjadrením príčiny hypotaxou). Ak v ontogenetickom vývine reči dieťaťa možno sledovať stopy fylogenezy jazyka, potom by uvedené zistenia konvenovali s uvedenou prospechovou interpretáciou predložky *pre* F. Mika.

8. Sekundárne predložky predstavujú v reči dieťaťa skúmaného veku okrajový systém v začiatočnom štádiu vývinu. Ako prvé sa v aktívnej lexike dieťaťa objavujú dve skupiny sekundárnych predložiek:

a) sekundárne predložky zo synchronného hľadiska monofunkčné, stojace najbližšie k primárnym predložkám (predložka *počas* v prípade, ak sa časový význam nevyjadruje predložkou *cez* – *počas súťaže, počas programu*; predložka so zreteľovým významom *podľa* – *podľa veľkosti*, s významom „zhodne s niekým, s niečím“ – *urobím podľa teba, nakreslím podľa knihy*);

b) deadverbiálne sekundárne predložky, ktoré tvoria voľný systém priestorovej lokácie a direkcie konštituovaný na základe nasledujúcich príznakov (porov. Miko, 1969, s. 164).

	proximativnosť	ascendencia	descendencia	externosť	amfickosť
blízko	+				
hore		+			
dolu			+		

von				+	
okolo					+

Nemožno obísť súvzťažnosť deadverbiálnych predložiek a sémantiky slovíčok v detskej komunikácii. Ak dieťa komunikuje o pohybe, najviac si všíma a slovesami pohybu pomenúva smer dopredu do blízkeho priestoru, smer nahor, nadol, smer z bodu alebo ohraničeného priestoru dopredu, pohyb okolo bodu, teda práve tie smerové charakteristiky, ktoré sú príznačné aj pre sekundárne predložky detského komunikátu.

9. Záver. – Kým na systémovo-štruktúrnej rovine predložky predstavujú relatívne ucelené mikrosystémy pozostávajúce z invariantných významov predložiek a vzťahov medzi nimi, lexikografická prezentácia je súhrnom kontextových konkretizácií izolovanej predložky. Komunikačno-funkčný pohľad chápeme ako symbiózu oboch prístupov – vo variabilnosti aktuálnych realizácií hľadáme skrytý systém. Na komunikačnej rovine sa predložky javia ako systém s výrazne asymetrickým komunikačným vyťažením. Päť prvkov (*na, do, v, z, s*) reprezentuje tri štvrtiny všetkých predložkových konkretizácií (na zostávajúcu štvrtinu pripadá 23 predložiek). Uvedený subsystém je reprezentáciou základných priestorových (kontakt s povrchom objektu, s vnútom objektu i kontakt objektu s objektom) a časových vzťahov (začiatok – stred – koniec trvania). Predstava o tom, že osvojovanie si predložiek prebieha vždy cez ich základné priestorové významy, bezprostredne prístupné zmyslovému vnímaniu, sa nenaplnila. V ontogenetickom procese zohráva dôležitejšiu úlohu vzťah medzi invariantným významom predložky a pádovou sémantikou. Ak invariantný význam predložky harmonizuje so sémantikou pádu, teda ak sa realizujú špecifikačné vlastnosti predložiek, predložka sa v reči dieťaťa výrazne uplatňuje v invariantnom význame. Ak predložka modifikuje sémantiku pádu, s ktorým sa spája, presadzuje sa v reči cez rozptýlené derivované významy.

Literatúra

ALTMANN, G. a kol.: Reprezentácia priestoru v systéme slovenských predložiek. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 25 – 40.

BIRKENHIBLOVÁ, V. F.: Umenie komunikácie. Bratislava, Aktuell 1999, s. 50 – 76.

Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík a kol. Bratislava, Obzor 1993, s. 203.

HEGEROVÁ, K.: Knihy od vydavateľstva. Kultúra slova, 32, 1998, s. 126 – 127.

HORÁK, E.: Východiská pre konfrontáciu predložkového systému slovenčiny s inými jazykmi. In: Studia Academica Slovaca. 18. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989, s. 167 – 183.

KESSELOVÁ, J.: Sémantická klasifikácia slovíčok v spontánnom dialógu detí. Varia II. Zborník z Kolokvia mladých jazykovedcov. Zost. M. Nábělková, P. Odaloš. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1993, s. 33 – 37.

KESSELOVÁ, J.: Adjektíva v jazykovom systéme a v komunikácii. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1998, 45, s. 37 – 41.

- KESSELOVÁ, J.: O funkcii zámen v dialogickej komunikácii. *Slovenská reč*, 64, 1999, s. 193 – 202.
- KONEČNÁ, D.: O významech českých pravých předložek. *Slovo a slovesnost*, 35, 1974, s. 261 – 264.
- KONEČNÁ, D. – KROUPOVÁ, L.: Předložky. In: *Mluvnice češtiny*. 2. Red. J. Petr. Praha, Academia 1986, s. 197 – 213.
- KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 149 – 150.
- KROUPOVÁ, L.: K diskusi o slovnědruhově povaze předložek a jejich klasifikaci. *Slovo a slovesnost*, 35, 1974, s. 265 – 268.
- MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 256 s.
- MIKO, F.: Pádové tvary substantív. In: *Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 151 – 193.
- MIKO, F.: Povaha predložkového systému v slovenčine. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešoviensis. Jazykovedný zborník*. 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 151 – 171.
- ORAVEC, J.: Predložky. In: *Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 619 – 675.
- ORAVEC, J.: Slovenské predložky v praxi. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968a. 224 s.
- ORAVEC, J.: Významová štruktúra prvotných predložiek. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968b, s. 41 – 49.
- ORAVEC, J.: Predložky. In: Oravec, J. – Bajzíkova, E. – Furdík, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 178 – 191.
- PAČESOVÁ, J.: Vývoj detské reči v raném věku. Brno, Universita J. E. Purkyně 1979. 164 s.
- PŘÍHODA, V.: Ontogeneze lidské psychiky. I. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1963, s. 237 – 251.

DISKUSIE A ROZHĽADY

Dagmar Mária Anocová

SLOVAKISTIKA V RUMUNSKU

ANOCA, D. M.: Slovak Studies in Romania. *Slovenská reč*, 66, 2001, No. 4, pp. 218. (Bratislava)

The paper informs of Slovak studies scholars' activities as well as of their's contribution to the development of Slovak studies in Romania.

Slovak language can be studied at the University in Bucharest; in addition, Slavonic and Slovak studies are researched by scholars at several other universities, as well as in research and scientific institutions.

V Rumunsku možno slovenčinu študovať na vysokoškolskej úrovni (ako študijný a diplomový odbor) na Univerzite v Bukurešti, kde v rámci Fakulty cudzích jazykov a literatúr funguje Katedra slovanských jazykov a literatúr. Fakultatívne štúdium (lektorské cvičenia) sa v poslednom desaťročí pokúsili zaviesť na univerzite v Oradei. Okrem bukureštskej univerzity sa slavistike a slovakistike venujú odborníci i na iných univerzitách, vo výskumných a vedeckých ustanovzeniach. V našom príspevku v krátkosti načrtneme činnosť rumunských slovakistov a ich prínos k rozvoju slovakistiky v Rumunsku. Tým by sme chceli skromne prispieť k oslavám okrúhleho životného jubilea dvoch popredných slovakistov v Rumunsku: odb. as. dr. Silvie Niță-Armașovej a prof. dr. Cornelia Barboricu.

Začiatky bukureštskej slovakistiky spadajú do štyridsiatych rokov dvadsiateho storočia, keď v r. 1944 Pandele Olteanu založil prvý lektorát slovenského jazyka. Naplno sa však slovakistika začala rozvíjať po školskej reforme v rokoch 1949 – 1950, v rámci ktorej sa zreorganizovalo aj vysokoškolské filologické štúdium. Vznikla samostatná sekcia slovenského jazyka a literatúry, slovenčina sa čoskoro stala diplomovým odborom. Rozrástol sa kolektív slovakistov, keď po skončení štúdia zostali na fakulte pracovať Silvia Niță (S. Niță-Armașová), Corneliu Barborică, Gheorghe Călin, Anton Tănăsescu. Kratší čas tu pôsobili i Maria Răzdolescová (1954 – 1956) a Ján Kerďo (Kergyó, 1972 – 1974). Od r. 1992 je na fakulte zamestnaná autorka článku a od r. 2000 tu externe pracuje Štefan Unatinský ako odborný asistent.

Od sedemdesiatych rokov prichádzali do Bukurešti aj lektori zo Slovenska (Jozef Muránsky, Eva Kováčiková-Gheorghiová, Viera Štupáková, Mária Vajíčková, Mária Rosívalová, Ján Polák).

Náplň činnosti bukureštskej slovakistiky má dve zložky: didakticko-metodickú a vedecko-výskumnú. Didaktickú oblasť tvoria prednášky a semináre z jazyka a dejín literatúry, lektorské cvičenia i prednášky z kultúry a civilizácie (reálie) a voliteľné prednášky z jazyka, historickej gramatiky (resp. z dejín slovenského jazyka), literatúry a literárnej vedy. Metodika vyučovania slovenského jazyka a literatúry na preduniverzitných stupňoch, resp. na druhom stupni základných škôl (5. – 8. ročník) a na stredných školách (9. – 12. ročník), nadväzuje na pedagogický celofakultný model spoločný pre študentov, ktorí si zvolili pedagogický smer, a je spätá s pasívnou i aktívnou pedagogickou praxou (spravidla sa vykonáva v druhom a v treťom ročníku na slovenskej sekcii nadlackého lýcea). Štúdium je štvorročné, absolventi sa po štátnych skúškach a po obhajobe diplomovej práce môžu zapísať na konkurz na ďalšie jednoročné zdokonaľovacie a prehĺbené štúdium slavistiky, tzv. masterát.

Pokiaľ ide o vedeckú a výskumnú činnosť, členovia kolektívu slovakistov sa zameriavajú v značnej miere na skúmanie slovensko-rumunských a rumunsko-slovenských kultúrnych, literárnych a jazykových vzťahov v duchu tradície, ktorú zaviedol zakladateľ slavistiky (r. 1891) na Univerzite v Bukurešti, známy rumunský slavista Ioan Bogdan (1864 – 1919). V rámci týchto vzťahov osobitnú oblasť tvorí výskum jazyka a literatúry slovenskej menšiny žijúcej v Rumunsku.

Popri dialektologických výskumoch v teréne a publikovaní výsledkov týchto výskumov sa jazykovedci i literárni vedci zamerali aj na otázky všeobecné, späté so slavistikou vôbec, ako je napríklad otázka valašskej kolonizácie a výskyt rumunských slov v slovenskom jazyku, či v iných jazykoch, alebo otázky literárnej komparatistiky.

Vysokoškolskí učitelia pôsobiaci na bukureštskej Fakulte cudzích jazykov a literatúr (odbor slovenčina) sa zapájali a zapájajú do zostavovania vysokoškolských skrípt, slovníkov, ako aj učebníc a príručiek pre školy s vyučovacím jazykom slovenským v Rumunsku.

Nezanedbateľná je aj prekladateľská činnosť, viacerí členovia slovakistického kolektívu preložili do rumunčiny významné diela zo slovenskej literatúry.

Lingvistickým otázkam sa venovali Pande Olteanu, Silvia Niță-Armașová, Anton Tănăsescu. Skúmaniu kultúrnych a literárnych vzťahov sa venovali Corneliu Barborică, Gheorghe Călin, Ștefan Unatinsky.

P a n d e l e O l t e a n u (1908 Bascov, Argešská župa – 1995 Bukurešť). Po skončení vysokoškolských štúdií pôsobil ako profesor rumunčiny na školách v Bukurešti a Jasoch. Potom sa dostal ako lektor rumunčiny na Univerzitu Komenského do Bratislavy, naučil sa po slovensky a obhájil dizertačnú prácu. Po návrate domov založil lektorát slovenčiny na bukureštskej univerzite, z ktorého sa neskoršie vyvinul osobitný študijný odbor.

Zakladateľ slovakistiky na bukureštskej univerzite, držiteľ viacerých ocenení (posledné bolo udelené Maticou slovenskou na kongrese slavistov v r. 1993 v Martine), známy slavista a romanista P. Olteanu je autorom viacerých štúdií a monografií o slovanských písomnostiach v rumunskej kultúre, ako i článkov o slovensko-rumunských vzťahoch. Písal o fonetických a fonologických súvislostiach medzi severozápadnou rumunčinou a slovenčinou (mäkkostná korelácia), o slovakistike a bohemistike v Rumunsku (*Slovakistika a bohemistika v Rumunsku*. In: *Slavica Slovaca*, 3, 1969). Podieľal sa na zostavovaní vysokoškolských skrípt zo slovenčiny a zo staroslovienčiny i učebníc slovenčiny pre slovenské školy v Rumunsku. Bol školiťom doktorandov a vedúcim prác profesorov, uchádzačov o učiteľské stupne, priaznivcom a podporovateľom Slovákov v Rumunsku.

Okrem pedagogickej činnosti má zásluhy na rozširovaní slovenskej kultúry v Rumunsku, ako aj na povznesení slavistických výskumov vôbec. Vedecky fundovanou, dôkladnou argumentáciou a záslužnými edičnými činmi prispel k poznaniu základných slovansko-rumunských otázok. Jeho základným dielom je kritické vydanie spisu *Fiore di virtú*. Spomedzi ostatných prác spomeňme aspoň tieto: *K fonetickému súvisu medzi rumunčinou a západnou slovančinou*. Martin 1947; *Rumunská kultúra a Slovanstvo*. Martin 1947; *Lingvistica slovacă astăzi și importanța ei* (Dnešná slovenská lingvistika a jej význam). In: *Romanoslavica*. 1. Praha 1948; *Graiturile slovace din Banat* (Slovenské nárečia v Banáte). In: *Romanoslavica*. 7. București 1963; *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du Nord et le Maramureș*. In: *Romanoslavica*. 1. București 1958.

Venoval sa aj prekladom slovenskej literatúry do rumunčiny. Preložil napr. dielo Vladimíra Mináča *Včera a zajtra*.

Silvia Niță-Armașová (1931 Plenița, župa Dolj). Ľudovú školu vychodila v rodnej obci, lyceálne štúdiá absolvovala v Craiove. V rokoch 1950 – 1954 bola poslucháčkou slavistiky filologickej fakulty. Po ukončení štúdia zostala na Katedre slovanskej filológie, kde v rokoch 1954 – 1986 pôsobila ako odborná asistentka. Titul doktorky filológie získala v r. 1970 po obhájení dizertačnej práce *Graitul slovac din Nădlac, Semlac, jud. Arad, Butin, Vucova, Șemlacul Mare, jud. Timiș* (Slovenské nárečie v Nadlaku, Semlaku v Aradskej župe, Butíne, vo Vukovej, Veľkom Šemlaku v Temešskej župe). Je autorkou viacerých vysokoškolských skrípt z oblasti jazykovedy, synchronného i diachrónneho zamerania (fonetika a fonológia, morfológia a syntax spisovnej slovenčiny, dialektológia, resp. dejiny slovenčiny). Spolupracovala na viacerých skriptách lektorských cvičení, ako aj na učebniciach pre školy s vyučovacím jazykom slovenským v Rumunsku, na česko-rumunskom slovníku.

Svojimi štúdiami a článkami o doplnku v slovenčine, konfrontáciou so situáciou v rumunčine a v rumunskej jazykovede podstatne zasiahla do diskusie o tomto vet-

nom člene, o odôvodnenosti vyčlenenia tejto kategórie v rumunskej syntaxi. Jej práce sa cítujú aj v gramatike rumunského jazyka, ktorú vydala Rumunská akadémia vied.

Venovala sa dialektológii, terénny výskum absolvovala v obciach so slovenským obyvateľstvom v Rumunsku, materiály spracovala vo svojej dizertačnej práci. Dlhé roky bola školiteľkou študentov, vedúcou metodicko-vedeckých prác, metodicou a vedúcou pedagogickej praxe zo slovenského jazyka. Za vedecké práce bola odmenená cenami Ministerstva školstva a Rumunskej akadémie vied. Sledovala a redigovala literárnu produkciu Slovákov v Rumunsku.

Gheorghe Čálin (1935 Pitești) pracuje na fakulte od r. 1958, doktorát získal v r. 1971 obhájením dizertačnej práce *Cântecul haiducești slovac (cu referințe comparative)* (Slovenské zbojnícke piesne s komparatívnymi poznámkami). Zameril sa na výskum literatúry. Vydal vysokoškolské skriptá o slovenskom folklóre, o dejinách staršej slovenskej literatúry, monograficky spracoval vývin lyrických a epických žánrov v poézii 19. storočia. Po slovensky vydal knihu o aspektoch slovenskej barokovej a osvieteneckej literatúry. Vo folklóre ho zaujali najmä zbojnícke a vojenské piesne, ktoré skúma i z komparatívneho hľadiska. Jeho závery, pokiaľ ide o podobnosti a odlišnosti tohto druhu piesní v slovenskom a rumunskom folklóre, zdôrazňujú skutočnosť, že rumunské piesne sa viac podobajú na epické hrdinské básne južných Slovanov a slovenské zbojnícke piesne majú bližšie k historickým žánrom. Uvádza aj klasifikáciu rôznych druhov paralelizmu ako umeleckého prostriedku, vychádzajúc tak zo slovenskej ako i z rumunskej teórie verša.

V rámci kultúrnych vzťahov skúmal kontakty osobností a otázky prekladu z rumunskej literatúry do slovenčiny. Podnetná je štúdia o preklade Jindry Huškovej, rumunistky na Univerzite v Bratislave a prekladateľky z rumunskej literatúry, predovšetkým z Caragialeho dramatickej spisby. Pozornosť venoval aj vzťahu Eminescu – Krasko a iným slovenským a slovanským osobnostiam. Uverejnil viaceré literárnovedné štúdie. Ako vysokoškolský pedagóg bol školiteľom a vedúcim diplomových i vedecko-metodických prác, recenzentom učebníc pre školy s vyučovacím jazykom slovenským. Za svoju činnosť bol v r. 1992 Zastupiteľským úradom Československa vyznamenaný jubilejnou medailou Jána Amosa Komenského. Okrem iného preložil aj Švantnerovu prózu *Ludská hra – Joc omenesc*.

Corneliu Barborică (1931 Turnu Severin) sa najsústavnejšie venoval dejinám slovenskej literatúry a literárnej komparatistike, čo zúročil v monografickej práci z dejín slovenskej literatúry, ktorú vydal po rumunsky (*Istoria literaturii slovace*, 1. vyd., 1977, 2. vyd., 1999) a v súbore štúdií z literárnej komparatistiky, kde zaraďuje slovenských autorov a slovenské literárne diela do kontextu slovenských literatúr a svetovej literatúry (*Studii de literatura comparata*, 1987). Výber z porovnávacích štúdií mu vyšiel aj na Slovensku v preklade Hildegardy Bunčá-

kovej (*Akoby iný kontinent*, 1999). Svoju dizertačnú prácu o diele Karla Čapka vydal ako monografiu. Zaujali ho slovensko-rumunské vzťahy, viaceré podnetné štúdie publikoval v časopise rumunských slavistov *Romanoslavica* alebo v odborných časopisoch na Slovensku. Tieto aspekty nezanedbal ani vo svojich dejinách slovenskej literatúry. Prekladal zo slovenskej a českej literatúry (V. Mináč, F. Hečko, M. Urban, V. Šikula, I. Krasko, J. Nižnánsky, L. Ballek; B. Hrabal, J. Mukařovský a iní). Mimoriadne vzácna je antológia slovenskej lyriky od počiatkov podnes (*Lirica slovacă. De la începuturi pînă azi*, 1987). Udelili mu viaceré ceny za preklad slovenských diel do rumunčiny (Hviezdoslavova cena, 1977; Národná cena, 1990).

Na základe svojich znalostí o svetovej literatúre vydal esejistickú knihu o utópiách a antiutópiách v ľudskom myslení a v literárnych dielach, kde zaradil aj slovenských autorov (*Utopie și antiutopie*. București 1998). Medzi mysliteľov, ktorí navrhovali nápravu spoločnosti, resp. predkladali modely usporiadania spoločnosti, zaradil C. Barboricã aj slovenských autorov, čo rozširuje znalosti o slovenskej kultúre a literatúre v rumunskom prostredí. Ako prvého z nich spomenul Martina Rakovského (asi 1535 – 1579) a predstavil jeho spis *Libellus de partibus rei publicae...*, ďalej sa venoval Jánovi Miločovskému a jeho dielu *Ornamentum magistratus politici – Ozdoba vrchnosti svetské, aneb kterými cnostmi má ozdobená a okrášlená byti krestianska vrchnost*. Je autorom skript z dejín slovenskej literatúry po r. 1918, spoluautorom vysokoškolských skript zo slovenčiny a stredoškolských učebníc zo slovenskej literatúry, zostavovateľom antológií pre slovenské školy v Rumunsku. Viedol diplomové práce a je školiteľom doktorandov zo slovanských literatúr. Vydal i slovensko-rumunský a rumunsko-slovenský vreckový slovník a konverzačné príručky (spoluautor). Píše aj pôvodnú prózu a poéziu po slovensky i po rumunsky (Osobnú bibliografiu C. Barboricu vydal Ondrej Štefanko v zväzku *Corneliu Barboricã: Pohlady, rozhlady a solilokviã*, Nadlak 1996).

Anton Tănãseșcu sa zaoberal dialektologickým výskumom slovenských nárečí v severozápadnej časti Rumunska, v bihorskej oblasti (Bojovské, rum. Marca Huta; Zováň, rum. Zăuan-Băi), výsledky zhrnul do štúdií o fonetických a morfológických aspektoch týchto nárečí: *Characteristicile declinării substantivului din graiul slovacilor de la Marca Huta și Zăuan Băi, județul Sălaj*. In: *Romanoslavica*. 14. 1967, s. 293 – 303; po slovensky *Zo skloňovania podstatných mien, prídavných mien a zámen slovenských nárečí v Rumunsku – osady Marca Huta a Zăuan Băi*. In: *Variácie*. 14. 1994, s. 208 – 220. Vydal štúdie zo slovenskej fonetiky: *Mărimi fonostatice în lexicul standard al limbii slovace*. In: *Romanoslavica*. 19. 1980, s. 126 – 130.

Mária Rosívalová vydala vysokoškolskú učebnicu zo syntaxe s cvičeniami (*Exercitii de sintaxa*, 1996) a vypracovala aj skriptá zo štylistiky o ad-

ministratívnom štýle so zameraním na obchodnú terminológiu a korešpondenciu, ktoré zatiaľ neboli publikované.

Ján Kerďo (Kergyo) a Mária Vajíčková vydali za svojho pôsobenia v Bukurešti skriptá z konverzácie (1974), resp. lektorských cvičení (1985) (v spolupráci so Silviou Niță-Armașovou).

Štefan Unatinský sa zameril na kultúrne a literárne vzťahy slovensko-rumunské najmä z druhej polovice 19. storočia (*Svetozár Hurban-Vajanský a slovensko-rumunské vzťahy*. In: *Variácie*. 4. 1984, s. 238 – 246). Je doktorandom u profesora Cornelia Barboricu a pripravuje dizertačnú prácu o diele Ladislava Ťažkého. Vypracoval (v spolupráci s Petrom Kopeckým) aj kalendárium života a diela Ladislava Balleka ako sprievodný text k prekladu románu *Pomocník – Vieti irosite* a redigoval slovensko-rumunský i rumunsko-slovenský slovník, ktorý vydala Anca Irina Ionescu. Prekladá zo slovenskej literatúry (Ján Lenčo: *Aduceri aminte – Rozpamätávanie*, 2000, spoluprekladateľ).

Slovenčina sa fakultatívne vyučovala v rokoch 1997 – 1999 na univerzite v Oradei, pričom spočiatku tam externe pôsobila Michaela Chrapanová (1997 – 1998, profesorka slovenčiny a ruštiny v Nadlaku) a potom zahraničná lektorka zo Slovenska Miroslava Stračinová (1998 – 1999, hosťujúca profesorka slovenčiny na Lýceu Jozefa Kozačeka v Bodonoši).

Slovenskej kultúre a civilizácii sa venovala bibliografka Eva Mârzová (E. Mârza-Selecká), ktorá mala prednášky zo slovenských dejín na Univerzite v Kluži v rámci masterátskeho štúdia (1998 – 2000). Časopisecky uverejnila preklady zo slovenskej poézie. V odbornej tlači sa zaoberala aj otázkami slovenských kníh v rumunských knižniciach. Niektoré články jej vyšli i vo *Variáciách*, antológii Slovákov v Rumunsku (*Slovensko-sedmohradské styky v oblasti knižnej kultúry*. In: *Variácie*. 7; *Slovenské rukopisy v Batthanyeu*. In: *Variácie*. 9 a i.).

Štúdiu slovakistiky, ako aj výskumu kultúrnych, literárnych a jazykových kontaktov sa venovali slovakisti a slavisti v iných univerzitných a výskumných centrách, poslucháči slovenčiny a slavistiky vo svojich diplomových prácach, absolventi vysokých škôl, profesori vo svojich vedecko-metodických prácach na získanie učiteľských stupňov a iní.

Bohemistka Anca Irina Ionescu pôsobiaca na univerzite v Bukurešti preložila viaceré diela zo slovenskej literatúry, najmä z literatúry faktu, a vydala krátky slovensko-rumunský a rumunsko-slovenský slovník (*Dictionar roman-slovac, slovac-roman*, 1999) a vo svojej práci *Mitologia slavilor* (1999) uvádza aj príklady zo slovenskej mytológie.

Spomenieme i bohemistu Tiberia Pletera z bukureštskej univerzity, ktorý písal o dejinách slovakistiky v príspevku *Istoricul studierii limbilor ceă și slovacă la Universitatea din București* (Dejiny vyučovania českého a slovenského

jazyka na Univerzite v Bukurešti. In: *Din istoricul slavisticii românești*. 1982, s. 111 – 122.) a slavistu Gherghel Mihailu, člena korešpondenta Rumunskej akadémie vied, autora príspevku *Etapele principale ale istoriei slavisticii bucureștene* (Hlavné etapy histórie bukureštskej slavistiky. In: *Momente din istoria învățământului limbilor străine la Universitatea din București*, 1980, s. 245).

Na univerzite v Kluži pôsobil slavista Grigore (Gergely) Benedek, ktorý vydal jazykovedné štúdie a monografiu o bihorských nárečiach *Slovenské nárečia v stoliciach Sălaj a Bihor v Rumunsku* (Martin, Matica slovenská 1983, s. 216).

V Temešvári sa slovakistike venoval Pavel Rozkoš, ktorý vydal viaceré štúdie z dialektológie, predovšetkým o slovenských nárečiach stredoslovenského charakteru v Rumunsku. Boli to nielen deskriptívne práce, ale aj také, ktoré sa týkali jazykových kontaktov slovenčiny s inými jazykmi. P. Rozkoš sledoval maďarské a rumunské prvky v jazyku Slovákov v Rumunsku. Venoval sa aj etnografickému výskumu a folklóru. Je autorom knihy *Folklór Slovákov z rumunského Banátu* (Bukurešť, Kriterion 1983, 268 s.). O jeho publicistickej činnosti sa možno dozvedieť z osobnej bibliografie, ktorá vyšla pri príležitosti jeho šesťdesiatin (*Pavel Rozkoš. Bibliografia LX*. Zost. Ján Lehoczky. Nadlak, 1996.).

Benedek Morong, vysokoškolský učiteľ v Baníckom ústave v Petrošani, obhájil na Univerzite v Bukurešti v r. 1988 dizertačnú prácu o folklóre Slovákov z bihorskej oblasti: *Aspectul lingvistic al folclorului slovac din ținutul Bihorului* (Jazykový aspekt slovenského folklóru z bihorskej oblasti). Napísal viaceré štúdie o jazyku, o histórii (napr. *Contribuții la istoria slovacilor din Bihor* – Príspevky k dejinám bihorských Slovákov), o folklóre a o obradoch bihorských Slovákov (porov. zoznam jeho prác v časopise *Dolnozemský Slovák*, 1999, č. 1 – 2, s. 20 – 32).

Na slovenskú kultúru, lingvistiku alebo literárnu vedu sa odvolávajú slavisti, odborníci na iné slovanské jazyky a literatúry, ako je napr. bukureštský sorabista Dorin Gămlescu, ktorý sa v práci *Influențe românești în limbile slave de sud* (Rumunské vplyvy na južnoslovanské jazyky, 1983) na viacerých miestach odvoláva na slovenskú štylistiku, predovšetkým na práce Jozefa Mistrika.

Otázkam spätým s kultúrou Slovákov v Rumunsku, slovensko-rumunským a vôbec slovakistickým kultúrnym vzťahom venovali pozornosť i slovenskí spisovatelia združení v Literárnom krúžku v Nadlaku, od r. 1994 v Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Kraska. Vydali viaceré články a štúdie v antológii *Variácie*, v rôznych odborných i kultúrnych alebo spoločensko-kultúrnych časopisoch v Rumunsku i v zahraničí (*Naše snahy* – Nadlak; *Nový život* – Juhoslávia; *Ludové noviny* – Maďarsko), v bibliografických a iných publikáciách. Najreprezentatívnejším je *Atlas ludovej kultúry Slovákov v Rumunsku* – *Atlasul culturii populare a slovacilor din România*, ktorý vyšiel v spolupráci so Slovenskou akadémiou vied dvojjazyčne, po

slovensky a po rumunsky (Nadlak 1998). O spracúvanie slovenského kultúrneho dedičstva v Rumunsku sa zaslúžili Ondrej Štefanko, Pavel Husárik, Ján Kukučka, Mária Štefanková, Pavel Bujtár, Pavel Hlásnik, Bianka Pascu a i.

Literatúra:

- ANOCA, D. M.: Slovakistika na bukureštskej univerzite. *Naše snahy*, 6, s. 15 – 16.
- ANOCA, D. M.: Slovenská literatúra v rumunskom kontexte. *Literika*, 3, 1998, s. 75 – 81.
- ANOCA, D. M.: Bibliografia Gheorgheho Călina. In: *Rovnobežné zrkadlá. Oglinzi paralele*, 5, 2000, s.178 – 82.
- ANOCA, D. M.: Literatura slovacă în context românesc. In: *Rovnobežné zrkadlá. Oglinzi paralele*, 4, s. 89 – 101.
- ANOCA, D. M.: Sviatok našich slovakistov. In: *Rovnobežné zrkadlá. Oglinzi paralele*, 1, s. 237.
- BALACCIU, J. – CHIRIACESCU, R.: *Dictionar de lingvisti si filologi romani*. București 1978.
- Pavel Rozkoš. *Bibliografia LX*. Zost. J. Lehoczky. Nadlak 1997.
- ŠTEFANKO, O.: *Bibliografia Cornelia Barboricu*. In: *Pohľady, rozhlady a solilokviá*. Nadlak 1996, s. 137 – 152.
- ŠTEFANKO, O.: *O bibliografie adnotată*. Nădlac 1999.
- ŠTEFANKO, O.: *Rovnobežné zrkadlá. Oglinzi paralele. Obsah. 1995 – 2000. Príloha časopisu Rovnobežné zrkadlá. Oglinzi paralele 2000*.
- ŠTEFANKO, O.: *Pokus o bibliografiu knižných vydaní slovenských autorov žijúcich a pôsobiacich na území súčasného Rumunsku*. Nadlak 1995.
- ŠTEFANKO, O.: *Osobná bibliografia. 1971 – 1995*. Nadlak 1996.
- ŠTEFANKO, O. – HLÁSNIK, P.: *Bibliografia písomných zdrojov o Slovákoch a Čechoch v Rumunsku*. Nadlak 1995.
- ZETOCHA, O.: *Bibliografia slovenskej literatúry v Rumunsku. 1971 – 1980*. Nadlak 1999.

Dezider Kollár

KRÁSA LEXIKOGRAFIE*

KOLLÁR, D.: *Beauty of Lexicography*. *Slovenská reč*, 66, 2001, No. 4, pp. 225. (Bratislava)

Occasional reflections and memories of laying the foundations for contemporary Slovak bilingual lexicography. The author continues several of his themes expressed in preceding studies and papers which were dedicated to present situation, topical tasks as well as to specific problems within the field of the Slovak bilingual lexicography. He issues from generally accepted (in Slovak lexicography) propositions dealing with the comprehension of contemporary lexicography and specific features of bilingual lexicography. The paper represents a symbolic passing of relay baton to future linguistic generation.

* Prednáška prednesená v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV 27. 3. 2001 pri príležitosti životného jubilea autora.

Pod pojmom *moderná lexikografia* máme na mysli lexikografiu založenú na vedeckých základoch. Tie sa u nás začali klásť na začiatku 50. rokov, keď vyšiel prvý zväzok Slovensko-ruského prekladového slovníka A. V. Isačenka (50 rokov od vyjdenia slovníka a 90 rokov od narodenia autora), aplikujúceho na slovenčinu a ruštinu slovníkovú teóriu L. V. Ščerbu, keď sa organizovali prvé teoretické lexikografické konferencie a formovala sa tzv. bratislavská lexikografická škola. To viedlo na jednej strane k hlbšiemu skúmaniu teoretických otázok lexikálnej sémantiky a lexikálneho systému ako takého, na druhej strane k vypracovaniu série dvojjazyčných slovníkov rôzneho typu, v ktorých sa overovali postuláty teoretickej lexikografie.

Špecifikum dvojjazyčnej lexikografie budovanej na týchto základoch spočíva v tom, že tu ide o konfrontáciu dvoch lexikálnych systémov a jej výsledkom je nový sémantický trojuholník (platný pre obidva jazyky), v ktorom spoločným prvkom je len vrchol prezentujúci denotát (mimojazykovú skutočnosť), ale novými sú – designát či signifikát a s ním korelovaná dvojica ekvivalentných jazykových pomenovaní.

Princíp štafety

Základom continuity života je princíp, že odchádzajúca generácia odovzdáva štafetový kolík nastupujúcemu pokoleniu. Štafetový bežec je šťastný, keď vidí, že ten kolík má komu odovzdať, a ešte šťastnejší, keď vie, že ho odovzdáva ešte lepšiemu bežcovi. Pravda, štafetový beh je vždy súčasťou nejakých pretekov. A na to, aby takéto preteky niekto zorganizoval, treba mať vhodné podmienky. Organizátor pretekov musí disponovať dostatočnými prostriedkami na ich organizáciu, a čo je hlavné, aj dostatočným diváckym zázemím. Musí ich mať pre koho organizovať. A musí vedieť vzbudiť záujem o preteky. No najdôležitejšie je nestratiť štafetový kolík. Rozvíjať to, čo tu už bolo dosiahnuté. A slovenská lexikografia dosiahla toho veľa.

Čím začať úvahu?

Mohol by som začať bohorovným „Ja som lexikograf, kto je viac?“, lebo si myslím, že ten, kto v živote nemal dočinenia so slovníkom (nerobil slovník), nemôže byť lingvistom v pravom zmysle slova. Je len lingvistom teoretikom. Pravý lingvista musí poznať nielen teóriu jazyka, ale aj jeho zložitosť a úskalía. A tieto jeho vlastnosti najlepšie spozná pri slovníku. No na druhej strane lexikografia učí pokore, lebo nás denne presviedča o pravdivosti Sokratovho výroku: „Viem, že nič neviem.“

Alebo by som mohol začať citátom J. J. Scaligera o náročnosti lexikografickej práce:

„Jestliže niekoho niekde sudcovský ukrutný výrok čaká,

že prepadol trdom, ťažký že čaká ho trest,
nemá ho umárať káznice masou a nemá mu kopanie kovov
mordovať stvrdnuté ruky, slovník mu spracovať daj!
Lebo veď – načo sa zdržovať – takáto jediná práca
v sebe má každý druh trestu.“

J. J. Scaliger
(prel. M. Okál)

No oboje tak trochu zaváňa samochválou a, okrem toho, síce môže vzbudiť pozornosť, ale nie je práve najvhodnejším prostriedkom na získanie trvalého záujmu.

Čím môže lexikografia upútať nastupujúcu lingvistickú generáciu?

a) Perličkami z jej histórie? Azda.

– Napríklad z dnešného pohľadu už priam *exotickým spôsobom koncipovania*, ako ho poznajú autorky prvých povelových rusko-slovenských slovníkov, keď ako mladé adeptky lexikografie osobne asistovali svojmu školiteľovi, hlavnému autorovi a redaktorovi v jednej osobe pri teoretických úvahách i pri tvorbe hesla;

– *originálnou prípravou rukopisu do tlače* (písanie farebnými ceruzkami na tvrdé excerpčné lístky, preprava v kartónových škatuliach do tlačiarne, úzka odborná spolupráca s tlačiarňami; alebo ručné prepisovanie strojom napísaného rukopisu v ruskej tlačiarňi s následnými zákernými chybami vyplývajúcimi z miešania latinky a azbuky);

– *tortúrami spojenými s obhajovaním aktuálnosti a náročnosti nových projektov pred nadriadenými orgánmi* („stačí obrátiť Veľký rusko-slovenský slovník a slovensko-ruský slovník je hotový“);

– *cenzúrnymi zásahmi do rukopisu* (následnosť slov: marxizmus, máry)

– *úspešnosťou boja so škrupulóznosťou ruských redaktorov* (snaha vyradiť slovo *блядь* z heslára).

b) Dobrodružstvami a prekvapeniami, nepredvídateľnosťou nástrah? Možno.

– *Vždy nedostatočnou skúsenosťou* (konceptia, termíny), poznaním, že každý slovník je iný a až po jeho dokončení autor vie, ako ho mal robiť.

c) Tímovosťou práce, pocitom spolupatričnosti? Nie je vylúčené.

– Učí *disciplíne, zodpovednosti, vytrvalosti, skromnosti, hrdosti na príslušnosť k určitej škole*.

d) Objavnosťou? Určite.

– Odhaľuje napríklad: *etymologické súvislosti* takých sérií slov, ako *žiť, hojiť, celovať, hajľovať; humno, hovädo, hovno; dojiť, dieta, dojča* (agens deja), *kojiť,*

kojenec (patiens deja); *pekny*, *pingvin* (ideál krásy plných tvarov); *грязь*, *груз*; *блядь*, *блуд*, *рукоблудие*;

– *historické súvislosti* ilustrujúce divergentný vývoj neraz vedúci až k pravému opaku (*sporý*) alebo – v konfrontačnej rovine – k vzniku medzijazykových homoným (*строгий*, *бесценный*, *беспечный*, *черствый*, *ночник*, *пристав*, tvoriacimi niekedy zaujímavé série typu: *zlosyn* – *злодей*/*zlodej* – *вор*/*vor* – *плот*/*plot* – *забор*/*zábor* – *захват*/*záchvat* – *приступ*/*prístup* – *подход*/*podchod* – *подъезд*/*podjazd* – *переезд*/*prejazd* (vlak) – *проход*/*priechod* (v dome) – *пассаж*).

Krása lexikografie spočíva v odhaľovaní tajomstiev jazyka, v prípade dvojjazyčného slovníka – dvoch jazykov ako takých, ale aj ich spoločného prieniku.

Na ilustráciu uvediem niekoľko príkladov:

рога – *rohy*, *парога* – klamlivosť jazykovej formy (hľadanie relevantného princípu – tvar);

рамено – *плечо* (*рычага*, *весов*), *стрела* (*крана*), *крыло* (*семафора*), *рукав* (*реки*, *сверлильного станка*), *сторона* (*угла*), *бедро* (*треугольника*), *ножка* (*циркуля*) – spoločný princíp (prenášanie významu na základe podobnosti), ale rozdielny pohľad na svet;

прист – *прийти*, *подойти*, *дойти до*, *дойти*; *приехать*, *подъехать*; *доехать до*, *доехать*; *прилететь*, *подлететь*, *долететь до*, *долететь*; *приплыть*, *подплыть*, *доплыть до*, *доплыть*,... *прибыть*, *добраться*;

пустить – *пустить*, *отпустить*, *пропустить*, *подпустить*, *выпустить*, *впустить*, *запустить*;

уменить – *сменить*, *переменить*, *поменять*, *заменить*, *обменять*, *сменить*, *обменить*, *подменить*, *сменять*, *променять*, *выменять*, *получить* – dôležitosť akcidentných zložiek významu pre určenie správneho ekvivalentu;

крв́а́ние – *кровотечение*, *кровоизлияние*; *ро́ди́чка* – *роженица*, *родильница*; *вы́пра́шить* – *выбить*, *вытряхнуть*; *сте́рно* – *бедро*, *окорок*, *огузок*, *ножка*; *сприводца* – *гид*, *экскурсовод*, *путеводитель*, *проводник*, *кондуктор*;

кри́дло – *крыло*, *фланг*, *флигель*, *створка*, *рояль*, *крайний* – typologická odlišnosť jazykov (konkrétnosť ruštiny, gramatické a lexikálne jazyky), resp. odlišné kultúrne pozadie. To sa odráža najmä vo frazeológii (*зabít' jednou ranou dve тичу*/*убить одним ударом двух зайцев*, *ísť slimačím темпом*/*идти черепашиным шагом*, *о́чи́ ako trnky*/*глаза как вишни*, *robota nie je zajac*/*работа не медведь* al. *волк atd.*; porov. Kollár, 1973, 1974, 1978).

Všetko povedané svedčí o *výpovednej sile konfrontačnej metódy*, ktorá objavuje skryté vlastnosti systémov, zdôrazňuje vzájomnú podmienenosť jazyka a reči,

význam kontextu ako významotvorného činiteľa. V prípade dvojjazyčných slovníkov vrhá aj nový pohľad na jazykový znak či dvojnázak.

O slovníkoch všeobecne

1. Typy slovníkov

A. Encyklopedický slovník (pojmy): všeobecný, jazykovedcov, spisovateľov...

B. Lingvistický slovník (slovo):

a) jednotlivé aspekty slova – historický, etymologický, gramatický, retrográdny, synonymický, cudzích slov, ortografický, ortoepický...

b) komplexná charakteristika slova – výkladový (zachytáva slovnú zásobu, predstavuje jazykový systém a jeho fungovanie v reči).

C. Prekladový slovník – konfrontuje dva jazykové systémy (ako aj ich funkčné využitie) a vytvára nový systém založený na ekvivalencii výrazových prostriedkov konfrontovaných jazykov vo vzťahu k pomenúvanej skutočnosti, často nanovo formulovanej.

2. Postoj verejnosti k slovníkom

Jazyk ako nástroj spoločenskej komunikácie nemôže byť ľahostajný spoločnosti, a to tak odbornej, ako aj laickej verejnosti, a preto obidve musia zaujať postoj aj k základnému dielu, ktoré tento nástroj opisuje – k slovníku.

Tieto dve spoločenské vrstvy sa vo svojom prístupe k jazyku líšia nielen medzi sebou, ale aj vo svojom vnútri. Odborná verejnosť – jazykovedci – spravidla formulujú svoj postoj k slovníku a k práci na ňom podľa toho, či je slovník predmetom ich vedeckej špecializácie (lexikografie), alebo len zdrojom základných informácií o slove. Tí druhí často lexikografickú prácu ani nepovažujú za vedeckú. Aj laická verejnosť sa vo svojom prístupe k slovníku delí na dve časti. Na tých, čo slovník a jeho kvality hodnotia podľa toho, či v ňom našli hľadané slovo (ak áno, slovník je dobrý, ak nie, slovník je nanič), a na tých, pre ktorých je slovník buď neznámym pojmom, alebo sa v ňom nevedia orientovať, a preto im ho netreba.

Skutočnú náročnosť, ale zároveň aj neopakovateľnú krásu lexikografickej práce môžu pochopiť len skutoční lexikografi. Hovorím o lexikografoch, nie o autoroch či zostavovateľoch rôznych slovníčkov, ktorí nemajú ani potuchy o tom, čo je to lexikografia, že je to vedecká disciplína s vlastným predmetom a metódami výskumu, ktorá je u nás hlboko teoreticky rozpracovaná (a táto teória je v lingvistickom svete vysoko uznávaná), a že dvojjazyčný slovník nie je náhodný, abecedne usporiadaný zoznam slov opatrený rovnako náhodnými cudzojazyčnými náprotivkami, ale že je to vedecký opis cieľavedomo a účelovo vybratej vzorky slovnej zásoby východiskového jazyka s jasnou koncepciou a pevnými zásadami spracova-

nia; že slová tvoriace heslár sú bilaterálne jazykové znaky disponujúce zložitým systémom sémantických príznakov – sém, resp. ich vyšších celkov – semém, vstupujúce do špecifických lexikálno-syntaktických väzieb, že tento systém je konfrontovaný so systémom cieľového jazyka a že na základe tejto konfrontácie sa vytvárajú ekvivalentné jazykové štruktúry špecifické pre každú jazykovú dvojicu a pre každý typ slovníka. Skrátka, že slovník je vedecké dielo náročné na odborné znalosti a čas, vyžadujúce si od autora dôkladnú znalosť obidvoch jazykov, bohatú lingvistickú akribiu, zmysel pre detailnú vedeckú analýzu a vedeckú syntézu, a že toto dielo je motivované potrebami vedeckého výskumu a spoločenskej praxe, a nie vidinou rýchleho a lacného zdroja zárobku zakladajúceho sa na zákone ponuky a dopytu či chaosu rodiaceho sa trhového hospodárstva.

Lexikografia je chrám jazykovedy, do ktorého sa chodia klaňať ľudskému umu a trpezlivosti.

Pri kontakte s poslednou kategóriou verejnosti si hovorím: „Bože, odpusť im, lebo nevedia čo činia!“ No zároveň sa žiada zvolať: „Vyžeňte kupcov z chrámu!“

Lexikograf musí byť skutočný *znalec jazyka* (všetkých jeho rovín a vrstiev), teda celého jazykového systému a jeho fungovania v reči, všestranne pripravený teoreticky (vrátane teórie lexikografie), schopný jazykové javy jednotne teoreticky interpretovať, dôsledne dodržiavať zvolenú koncepciu a mať na zreteli relatívnu úplnosť materiálu. Znalci problematiky prirovnávajú lexikografickú prácu ku galejiam (porov. citát J. J. Scaligera). Toto prirovnanie má svoje opodstatnenie nielen v tom, že ide naozaj o namáhavú prácu, ale že tak ako galejník, aj lexikograf je natrvalo pripútaný k svojmu veslu. Ak raz prepadol tejto vášni, je k nej pripútaný navždy.

3. Paradox slovníka

Každý *slovník je výborná vec*, pretože obohacuje naše doterajšie poznatky – o jazyku, a možno aj o autorovi či o spoločnosti, o tom, čo všetko možno vydať pod názvom slovník; no zároveň, každý *slovník je zlý*, lebo má chyby a nedostatky, a najväčšiu v tom, že spravidla v ňom chýbajú tie slová a výrazy, ktoré práve hľadáme. Tento paradox umožňuje o každom slovníku napísať zasvätenú, odborne fundovanú, či skôr iba formulovanú recenziu, a to tak pozitívnu, ako aj negatívnu, bez hlbšej analýzy jeho obsahu. Aj o mizernom slovníku možno písať v pozitívnom duchu, napr. takto: „*Autor prináša nový pohľad na jazykový systém, jeho štruktúru i fungovanie v reči, netradične poníma metodologické otázky konfrontácie jazykových systémov i klasické lexikografické princípy a zásady spracovania, ako sú: výber slov, stavba hesla, sémantická štruktúra heslového slova a ilustrácia jeho syntakticko-lexikálnej kompatibility, vrátane jeho väzby na frazeologickú rovinu, a oba konfrontované jazyky obohacuje o početné autorské neologizmy, a to nielen v*

oblasti sémantickej a gramatickej, ale neraz aj fonetickej a pravopisnej. Výsledný tvar diela od základov vyvracia konvenčné predstavy o špecifikách dvojjazyčnej lexikografie a kvalitách prekladového slovníka. Verejnosti predkladané dielo predstavuje unikát v doterajšej lexikografickej tvorbe i na našom knižnom trhu a svedčí o nevidaných možnostiach otvárajúcich sa pred odvážnymi, ambicióznymi a dostatočne pribojnými jednotlivcami v podmienkach demokratickej spoločnosti a rozvíjajúcej sa trhovej ekonomiky.“

A naopak. Výbornému slovníku možno vyčítať *zvolenú koncepciu* a mieru jej dodržiavania, *nedôslednosť spracovania* jednotlivých slovných druhov (jazyk nie je totiž mŕtva schéma a ani ho nemožno bez zvyškov rozškatuľkovať), *neúplnosť* či *nedostatočnú aktuálnosť heslára*, *neadekvátnosť kvalifikátorov*, *nepresnosť*, resp. *nevýstižnosť ekvivalentov*, *nedostatočnú sémantickú rozpracovanosť* a *ilustráciu syntagmatických možností* heslového slova, *nejednotnosť spracovania* ustálených spojení a frazeológie, *jazykové chyby*. Príklady páchania uvedených hriechov sa nájdu aj v tom najlepšom diele.

Pôvab slovníkárskej práce spočíva v tom, že je to práca so živým materiálom, na ktorý sa nehodia nijaké schémy, že pripúšťa rôzne pohľady na problémy, a preto každý nový slovník (skutočný slovník), aj keď opisuje viac-menej rovnakú skutočnosť, je iný, objavuje nové vzťahy, a tým aj nové hodnoty, je prínosný. Okrem toho každý slovník má svoju historickú hodnotu, pretože zachytáva isté prierezy neustále sa vyvíjajúceho objektu. Lexikografická práca totiž nikdy nie je dokončená.

To všetko poskytuje slovníkárovi priestor pre ďalšie a ďalšie objavy. A byť objaviteľom je veľmi zaujímavé, neraz priam slastné.

Podme odhaľovať nekonečné tajy jazyka!

P. S.:

V záujme spravodlivosti treba povedať, že aj tá najlepšia reklama by nemala zakrývať nedostatky ponúkaného tovaru.

Slovníkári mávajú patálie s hodnotením svojej práce, a to tak zo strany laickej verejnosti, ktorá si osobuje toto právo z postu používateľa, ako aj zo strany odbornej verejnosti – to vtedy, keď ju posudzujú ľudia, ktorí jej nerozumejú, pretože slovník nikdy nerobili a pokúšajú sa ju normovať. Neuvedomujú si, že:

– *slovníkár nepozná pracovnú dobu* – pracuje vo dne, v noci, aj v dňoch pracovného voľna, pretože slovník nosí v hlave. Ak mu napadne nejaká myšlienka, okamžite si ju musí zapísať a následne overiť jej nosnosť;

– *každý slovník je iný* – jeho koncepcia a zásady spracovania (uplatnenie jazykovednej teórie) sú dané konkrétnou jazykovedno-spoločenskou situáciou, cieľom

a adresátom diela. Od nich závisí výber slov, rozsah a hĺbka spracovania hesla, miera ilustrácie;

– každé heslo je iné;

– spracovanie hesla má fázu prípravnú (excerpčnú), koncepčnú a redakčnú.

Sú navzájom prepojené a podmienené; ich zložitost' a náročnosť závisí od typu slovníka (malý, stredný, veľký, výkladový, prekladový) a jeho špecifik;

– sú heslá „malé“ a „veľké“;

– každé nové heslo je vždy vstupom do neznáma;

– stovky hodín strávi slovníkár aj nad tým, čo sa nakoniec v slovníku vôbec neobjaví (sú to tie heslá, významy, exemplifikácie, ktoré pri záverečnej redakcii vedecký redaktor nakoniec z rôznych príčin jednoducho vypustí);

– dlhoročné skúsenosti z plánovania slovníkárskej práce (domáce i zahraničné) ukazujú, že aj ten najtriezvejší odhad sa pri realizácii ukáže ako mnohonásobne podcenený.

S tým sa však treba zmieriť. Vyplýva to už, ako sme uviedli vyššie, z podstaty veci. No aj tienisté stránky vecí prispievajú k ich kráse.

A na záver mi dovoľte uviesť moje slovníkárske krédo:

SLOVNÍK je

sejf, do ktorého ukladáme svoje najväčšie cennosti,
vidiac v ňom záruku ich bezpečnosti;
poklad, čo uchováva pre budúce pokolenia spomienky na minulosť,
na časy dávno zašlé, a ktorému roky len pridávajú na cene a kráse;
prameň poučenia o nás, o tom, odkiaľ sme vyšli, kto sme a kam smerujeme,
čo všetko sme nevedeli pri jeho zrode, a čo dnes už vieme;
učiteľ, čo nielen pouča, čo sa patrí a čo treba,
usmerňuje v konaní, ale aj učí nás poznávať samých seba;
radca a informátor, čo nám pomáha orientovať sa
v zložitých situáciách ľudskej komunikácie;
sprievodca po nekonečnej krajine – jazykom zvanej,
bezpečne vedúci po vytýčenej trase
a upozorňujúci na nebezpečenstvá číhajúce na nej;
priateľ, vždy ochotný na kus reči,
na diskusiu zaujímajúcu obe strany;
partner, ktorý vie, čo sa v diskusii svedčí,
že závery z nej si každý sám pre seba spraví;
zdroj potešenia pre toho, kto mu rozumie,
kto dokáže objavovať krásu slova,
kto pochopil, že tajomstvo úspechu tkvie
v schopnosti vracat' sa k zdroju znova a znova;
skúšobný kameň pravého vlastenectva –
vzťah k rodnému jazyku nepotrebuje iného svedectva.

Literatúra

KOLLÁR, D.: K problematike sopostaviteľného analíza slovarného zostava ruského i slovenského jazykov. *Československá rusistika*, 18, 1973, s. 97 – 104.

KOLLÁR, D.: Špecifikum systémového opisu lexiky v konfrontačnom pláne. *Československá rusistika*, 19, 1974, s. 74 – 79.

KOLLÁR, D.: K niektorým prípadom rusko-slovenskej lexikálnej interferencie. *Ruštínár*, 13, 1978, s. 4 – 11.

KOLLÁR, D.: Koniec etapy, či koniec pretekov? *Slavica Slovaca*, 1, 1997, s. 43 – 47.

KOLLÁR, D.: Aktuálne úlohy súčasnej slovenskej dvojjazyčnej lexikografie. *Slavica Slovaca*, 2, 1998, s. 143 – 147.

KOLLÁR, D.: Súčasné problémy tvorby dvojjazyčných slovníkov. Konferencia o bulharsko-slovenských jazykových a literárnych vzťahoch. Red. V. Blanár. Bratislava, T. R. I. Médium 1998, s. 24 – 35.

KOLLÁR, D.: Koncepcné otázky vydávania prekladových slovníkov. Letná škola prekladu Budmerice, september 1998 (rukopis).

KOLLÁR, D.: Problémy odborného prekladového slovníka. *Slavica Slovaca*, 1, 1999, s. 149 – 155.

Jana Kupcová

K VÝSKUMU JEDNOČLENNÝCH VIET

KUPCOVÁ, J.: To the Present State of the Research of Sentence Types of One-component Sentences. *Slovenská reč*, 66, 2001, No. 4, pp. 233. (Bratislava)

The author analyses sentence types of one-component sentences from a comparative point of view. She compares the sentence types of one-component sentences in Russian, Polish, German, Czech and Slovak languages. She has found out that many sentence types of the one-component sentences have the same characteristics in general. The meaning of one-component sentences needs to be explained on the background of two-component sentences. The author points at disunited use of indexes and abbreviations in the sentence patterns.

Problematika vetných typov a vzorcov je podrobne rozpracovaná v ruskej (*Russkaja grammatika*, 1980), v poľskej (*Gramatyka*, 1984), v nemeckej (*Grundzüge*, 1981) a v českej jazykovede (Daneš a kol., 1981; *Mluvnice češtiny*, 1987; *Grepl*, 1989). V slovenskej jazykovede sa problematike jednočlenných viet venoval S. Ondrejovič (1989), J. Kačala (1989) analyzuje vetné typy dvojjazyčných a jedno-

členných viet, vetné typy a im zodpovedajúce vetné vzorce sú rozpracované aj vo vysokoškolskej učebnici syntaxe (Oravec a kol., 1986), G. Moško rozpracoval vetné typy s polopredikatívnymi konštrukciami. Sémantickú stránku bezsubjektových viet a viet s nepodmetovým vyjadrením subjektu analyzovala E. Tibenská (1993, 1995).

V odbornej literatúre z oblasti syntaxe sa termíny vetný model, vetný typ či vzorec používajú synonymne, ba často sa aj zamieňajú. Nazdávame sa však, že tieto pojmy možno na základe poznatkov doterajšieho jazykovedného bádania presnejšie špecifikovať.

Vetný typ definuje J. Kačala (1989, s. 202) ako „špecifickú konfiguráciu gramatických a sémantických prvkov vety a ich vzájomných vzťahov opakujúcu sa v mnohých konkrétnych vetných realizáciách v jazykových prejavoch. Vetný typ tak predstavuje abstrakciu týchto vetných realizácií s rovnakými štruktúrnymi vlastnosťami“.

Vetný model možno vymedziť ako schému, vzor na produkciu špecifického množstva výpovedí. Vetný vzorec predstavuje najvyšší stupeň abstrakcie, je to schéma reprezentujúca triedu pozorovaných jazykových výrazov alebo znázorňujúca isté usporiadanie prvkov vo výpovedi (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 476).

Problematika vetných typov jednočlenných viet je v slovenskej jazykovede i v inonárodných jazykovedách spracovaná predovšetkým z formálneho hľadiska. Sémantické hľadisko býva často chápané ako druhoradé. Pri určovaní významu vety a jej jednotlivých prvkov sa skúma formálne stvárnenie prvkov vety a formálne stvárnenie vety ako celku vždy s ohľadom na vzťah danej formy a jej primárneho významu. Toto hľadisko bude tvoriť základ našich úvah o vetných typoch jednočlenných viet, pričom sa pokúsime o vymedzenie ich inventára porovnávaním typových viet v slovenčine, češtine, ruštine, poľštine a nemčine. Cieľom príspevku je nielen porovnať jednotlivé vetné typy jednočlenných viet vo viacerých jazykoch, ale naznačiť aj metodologické podnety, ktoré by pri skúmaní vetných typov mohli byť užitočné.

Syntaktickú štruktúru jednočlenných viet tvorí nerozčlenené gramatické jadro (vetný základ). Predikačný príznak sémanticky zodpovedá nerozčlenenej predstave o deji/stave a o jeho nositeľovi/pôvodcovi deja. V týchto vetách ide zväčša o vyjadrenie takého príznaku, ktorého pôvodca sa nie vždy dá vyčleniť v podobe samostatného člena syntaktickej štruktúry. Niekedy sa dá vyjadriť (poznáme ho), ale z hľadiska istého stvárnenia danej reality nie je dôležitý. Do sústavy jednočlenných vetných typov zaradíme aj vety, kde primárna pozícia pôvodcu/nositeľ'a deja je tvorcom výpovede blokovaná, i keď osobného pôvodcu deja predpokladá. Tieto vetné štruktúry sa chápu ako sekundárne vo vzťahu k dvojčlennej štruktúre.

Zo sémantického hľadiska budeme rozlišovať vety:

1. bezsubjektové (zodpovedajú synkretickej predstave o subjekte a predikáte),
2. subjektové.

Z morfológického hľadiska budeme rozlišovať vety:

- slovesné,
- slovesno-menné,
- neslovesné.

1. Bezsubjektové vety:

1.1. Vetný typ stvárnajúci stavy a deje v prírode reprezentujú reflexívne i ne-reflexívne slovesá, ktoré signalizujú interný charakter akcie, jej sémantickú uzavretosť. Vo výpovediach sa odrážajú deje a zmeny prebiehajúce v bezprostrednej realite. V slovanských jazykoch sú jadrom tohto vetného typu neosobné slovesá, ktoré nevyžadujú valenčné doplnenie, v nemčine sú to slovesá bez aktantov.¹

Ako príklady možno uviesť výpovede: *Es blitzt. (Blýska sa.) Es donnert. (Hrmí.) Es regnet. (Prší.) Es nieselte. (Mrholilo.)*, ktorým aj v slovenčine zodpovedajú uvedené jazykovo stvárnené deje. V češtine zaradíme k tomuto typu výpovede: *Prší. Mrzne. Ochladilo se. Rozbřeslo se;* v poľštine *Błyska się. (Blýska sa.);* v ruštine *Свemaem. (Svitá.) Гpemum. (Hrmí.)*. V slovenčine ich možno stvárniti vetným vzorcom: VF_{imp±refl.}

Ekvivalentom nerozčleneného stvárnenia atmosférických dejov (*Celý deň mrholilo. Vonku prší.*) a zvukov vnímaných zmyslami (*Zadunelo, zaprašťalo. Práve zvoní.*) sú vety s analytickým a pritom obrazným stvárnením skutočnosti: *Svitá./Objavujú sa ranné zore; Rozfúkalo sa./Zdvihol sa vietor.* Prípady tzv. etymologickej figúry, keď podmet len dubluje význam obsiahnutý pri slovese, hodnotíme v súlade s J. Ružičkom (1960a) a E. Tibenskou (1993) ako vety s redundantným subjektom. Takéto výpovede sú zastúpené v slovanských jazykoch aj v nemčine. V slovenčine sú takto stvárnené výpovede (často aj s kvalitatívnym určením): *Prší (drobný) dážď. Padá (hustý) sneh. Fúka (silný) vietor.* Podobné výpovede sa tvoria aj v češtine (*Padá snih.*) a v ruštine: *Гром зpemum. (Hrmí.) Идём дождь. (Padá dážď.) Падаем chez.² (Padá sneh.)*. V nemčine sa stávajú z osobných slovies istej sémantickej skupiny s interne vyjadreným participantom deja neosobné slovesá: *Es klingelt. (Zvoní.) Es strahlt. (Žiari.)*. Sémanticky sú

¹ G. Helbig (1996) rozumie pod valenciou schopnosť slovies otvoriť vo vete prázdne miesta, ktoré sú obsadené obligatívnymi (majú záväzné miesto pri slovese a nemožno ich z vety vypustiť) a fakultatívnymi (majú záväzné miesto pri slovese, ale možno ich za určitých podmienok vypustiť) aktantmi. Voľné doplnenia nie sú determinované valenciou slovesa. Zámeno *es* tu vystupuje ako korelát substantíva, resp. substantivizovaného zámena a stojí vždy na začiatku vety.

² V ruštine sa stvárnenie prírodných javov vyjadruje iba rozčlenené.

usúvzťažnené s dvojčlennými vetami: *Der Schuldiener klingelt. (Školník zvoní.) Die Sonne strahlt. (Slnko žiari.)*

1.1.1. Výpovede, ktoré signalizujú nástup (začiatok) udalosti, deja, sa gramaticky realizujú fázovým slovesom a tvarom substantíva s predložkou *na, do, k*. V slovenčine ide o výpovede *Chystá sa na dážď*; v češtine *Dalo se do deště*; v poľštine *Zbiera się na deszcz* a v ruštine *Собирается дождь*. Tento vetný typ v slovenčine vystihuje vetný vzorec: VF_{fáz imp ± refl} + S_{A+na}/VINP.

1.2. V slovanských jazykoch sú časté výpovede s globálnym, nerozčleneným stvárnením procesov prebiehajúcich v priestore. Vo vetnom základe vystupujú osobné slovesá v neosobnom tvare alebo v bezpodmetovom zvratom tvare (Ružička, 1960a, 1960b) a súčasťou vetnej štruktúry je obligatórne určenie miesta. V slovenčine ide o výpovede: *Člapkalo zo striech. Do domu zateká. Z kanálov sa dymilo*; v češtine *Ve věži straší. Do komína uhodilo*. V ruštine sú to výpovede *В зале ногало* a v poľštine *Gdzieś straszy*. Vety tohto typu sú charakterizované štruktúrnou schémou: VF_{imp ± refl} – ADV_{loc} /S_{A, G, D, L, I + predl}.

1.3. Vo viacerých slovanských jazykoch vyjadrujú konštrukcie s trpným prídavným stavom alebo výsledkom stavu vyplývajúci z istého deja (Tibenská, 1995). V slovenčine sa takto tvoria výpovede: *Je navarené. Bolo prestreté. Zatvorené*; v češtine *Bylo na to pamatováno. Už je zaseto. Je tu nakouřeno*. V poľštine sú výpovede s rezultatívnymi konštrukciami bohato zastúpené, pričom subjekt je v týchto výpovediach často neidentifikovateľný: *Dwa lata temu firmę uspołeczniiono*. Niekedy býva vo výpovediach aj individualizovaný subjekt: *Zrozumiano (= ty)? Jechano na spacer (= my)*. Trpné prídavné sa môže v poľštine spájať aj s reflexívnymi slovesami: *Śmiano się wtedy bardzo długo*. V ruštine sa podľa tohto vetného typu tvoria výpovede s prídavným stavom v predikatíve: *сказано, сделано, занято*. Častá je realizácia týchto viet s neplnovýznamovými slovesami: *стать, оказаться, делаться, бывать. В доме натоплено. (V dome je nakúrené.) К чести его будь сказано. (Nech je povedané na jeho počesť.) В комнате часто бывает не убрано. (V izbe je často neupratané.)*. Vetný typ charakterizuje v slovenčine vzorec: VF_{kop imp} + PART PAS_{dok N}.

Analyzované vety sú z významového hľadiska usúvzťažnené s vetami bez miestneho konkretizátora, vtedy vyjadrujú čistý rezultatívny stav. Súvisia aj s vetami, v ktorých je pôvodné prostredie stvárnené ako subjekt vyjadrený substantívom: *Izba je neuprataná*. Niekedy môže byť prítomný participant beneficiens a v prísudku sloveso *mať*, a tak sa rezultatívny stav spája so sémantikou posesívnosti: *V izbe mám upratané. V dome máš nakúrené* (Tibenská, 1993).

1.4. V slovenčine je veľmi častý vetný typ, ktorý je realizovaný spojením sponového slovesa v neosobnom tvare a obsahovou stavovou príslovkou. Takéto

výpovede vyjadrujú nerozčlenené stvárnené charakteristiky fyzického stavu prostredia.

1.4.1. Základný je vetný typ, ktorý v menšej časti vetného základu obsahuje stavové príslovky vyjadrujúce prírodné stavy a deje. V slovenčine možno na základe tohto vetného typu tvoriť výpovede: *Je hmlisto. Ostalo teplo. V škole bolo ticho. Začína byť chladno*; v češtine *Bylo velice sparno*; v poľštine *Było ciemno* a v nemčine *Es ist neblig. (Je hmlisto.) Es ist warm. (Je teplo.)* V slovenčine ho môžeme stvárniť vetným vzorcom: $(VF_{kop\ imp}/VF_{fáz\ imp} + VINF_{kop}) - ADV_{obsah\ stav}$.

1.5. K jednočlenným vetným typom možno zaradiť v slovenčine aj také štruktúry, ktorých vetný základ tvorí sponové sloveso *býť* a substantívum, resp. substantivizovaný výraz: *Je slnko. Bola horúčava. Je hmla*. J. Kačala (1990) poukazuje na skutočnosť, že na rozdiel od príslovkových výrazov toto substantívum vyžaduje od tvaru sponového slovesa v minulom čase zhodu v gramatickom rode: *Včera bol vietor. Na poľudnie bola veľká horúčava*. Okrem toho možno substantívum v týchto vetách rozvíť adjektívom s platnosťou zhodného prívlastku.³ V slovenčine sú sémanticky usúvzťažnené s vetami, v ktorých je sloveso v neosobnom tvare a stavová príslovka: *Bolo hmlisto/horúco/zima*. V nemčine patria do tohto vetného typu výpovede: *Es wurde Dunkel. (Bola tma.) Draußen ist Nebel. (Vonku je hmla.) Es ist Pause. (Je prestávka.) Es sind Weihnachten. (Sú Vianoce.)* Vetný typ zodpovedá v slovenčine vetnému vzorcu: $(VF_{kop\ imp}/VF_{fáz\ imp} + VINF) - S_N$.

1.6. V slovanských jazykoch je častý vetný typ s neosobnými slovesami, v ktorom sa eliminuje informácia o personickom subjekte predstavujúcom tajomnú, nepoznanú silu s negatívnym dosahom na objekt v úlohe paciensa. Vystihujú celkový fyzický a psychický stav organizmu. Podľa tohto vetného typu možno tvoriť v slovenčine výpovede: *Zamrazilo ma. Mára ho*. V nemčine ide o výpovede typu: *Mir (mich) gruselt. (Desím sa.)*⁴ a v ruštine *Меня знобум. (Mrazi ma.)*. Týmto výpovediam zodpovedá v slovenčine vetný vzorec $VF_{imp} - S_{D/A}$.

1.7. Samostatný vetný typ stvárajúci tragické, katastrofické deje a situácie s prevažne negatívnym dosahom na človeka má vo vetnom základe neosobné sloveso utvorené pôvodne z osobného objektového slovesa. V sémantickej rovine reprezentujú tento typ vety s externe orientovaným dejom a samostatne vyjadreným benefaktorom (Tibenská, 1996), ktorý je v syntaktickej štruktúre vety objektovým participantom. V niektorých typoch viet vystupuje aj ďalší participant deja v datíve. Ako príklady možno uviesť výpovede: *Brata zabilo. Odrezalo mu nohu. Na prahu ju prevalilo*. V slovenčine ho možno vyjadriť vetným vzorcom: $VF_{imp} - S_A - (S_D)$.

³ K sémantickej stránke týchto viet porov. bližšie Kačala (1990, s. 3 – 13).

⁴ V slovenčine zodpovedá tejto konštrukcii len dvojčlenná veta.

1.8. Prechodný typ k subjektovým vetám predstavujú tie bezsubjektové štruktúry, v ktorých si subjekt môžeme domyslieť, je stvárný iba zastreto. Jeho „stopy“ nesie miestny konkretizátor, ale aj predikát, ktorý má náplň aktívnej činnosti vykonávanej osobami. Niekedy lokálne obmedzený personický subjekt zahŕňa väčší počet ľudí (Tibenská, 1993, 1995). V slovanských jazykoch sa vyskytuje veľmi často. Jeho centrálnym členom je osobné sloveso v neosobnom zvratom tvare: *V parlamente sa dlho rokovalo. Ide sa na výlet. Starne sa pomaly. O tom sa už hovorilo*; v češtine *O tom se často diskutuje. Po večeri se šlo na procházku*; v ruštine *Об этом уже писалось. (O tom sa už písalo.)* a v nemčine *Es tanzt sich gut. (Tancuje sa dobre.)* V poľskom jazyku sú reflexívne konštrukcie veľmi široko zastúpené: *Czyta się. Teskniło się wtedy bardzo.*⁵ Vetný typ je v slovenčine charakterizovaný vetným vzorcom: VF_{imp refl} – S_{A, G, D, L, I + predl/ADV mod.}

2. Subjektové vety:

Subjekt je v týchto vetách vyjadrený nepodmetovou syntaktickou formou. Prejavuje sa tu nesúlad medzi subjektovým syntaktickým významom a podmetovou syntaktickou formou, ktorý charakterizujeme ako asymetrický dualizmus.

2.1. Istá skupina slovies vyjadruje deje a činnosti spoločensky nevhodné (*zíval, grol*), pričom agens (pôvodca deja) sa dištancuje od autorstva, nepriznáva si svoju zásluhu a presúva ju na vonkajšie alebo vnútorné dispozície. Výpovede pomenúvajú psychický alebo fyzický stav, ku ktorému participant v datíve prejavuje isté dispozície a ako nositeľ stavu ich nemôže svojou vôľou ani vedomím ovplyvniť. V slovenčine zodpovedajú tomuto vetnému typu výpovede: *Zívalo sa mu. Drieme sa mi. Začalo sa jej*; ale aj *Chorému sa ulavilo. Chlapcovi chutilo*. V češtine ide o vetné konštrukcie: *Komu se nelení, ... Když se chce...*; v poľštine: *Matce się zmarło. Tak mi się powiedzało*. V nemčine tu zaradíme výpovede, ktoré vyžadujú vyjadrenie pôvodcu deja (subjekt), a teda patria k dvojčlennému vetnému typu: *Ich gähne. (Zívam.) Er niest. (Kýcha.) Sie schlummert. (Drieme.)*. Aj v slovenčine sú tieto vety sémanticky usúvzťažnené s dvojčlennými vetami: *Zíva. Čkala. Chorý sa cíti lepšie*. Výpovede v slovanských jazykoch charakterizuje vetný vzorec: VF_{imp refl} – S_D.

2.1.1. Variantom je vetný typ, v ktorom sa vyžaduje okrem participantu v datíve ešte aj ďalšie nutné doplnenie (*Zachcelo sa mu koláčov*.) a v češtine *Zachtělo se mu bohatství. Zželelo se mu matky. Dostalo se mu vzdělání*. Charakterizuje ich vetný vzorec: VF_{imp refl} – S_D – S_G.

⁵ Schéme jednočlenného vetného typu zodpovedajú aj modely zhodné s jednoargumentovými predikátmi, konkrétne modely s obligatórnym nevyplnením argumentovej pozície i s fakultatívnym nevyplnením pozície druhého argumentu.

2.2. V skúmaných jazykoch je častý vetný typ, v ktorom si sloveso v bezpodmetovom zvratnom tvare vyžaduje záväzné určenie kvality a subjekt je zvyčajne vyjadrený v datíve (Tibenská, 1993, 1996). V slovenčine zaradíme k tomuto vetnému typu výpovede: *Na strednej škole sa mu študovalo dobre. Po chodníku sa mu kráča ľahko*; v češtine *Sedí se mi pohodlně. Spí se mi dobře*; v poľštine *Pracowało mi się dobrze*; v ruštine *Сладко мне здесь живётся. (Žije sa mi sladko/dobre.)*. V nemčine by sme mohli zaradiť k takému vetnému typu s dvoma obligatónnymi aktantmi: *Dem Lehrer geht es gut. (Učiteľovi sa darí dobre.)* V slovenčine ho charakterizuje vetný vzorec: $VF_{\text{imp refl}} - S_D/\text{PRON}_D - \text{ADV}_{\text{kval}}$.

2.3. Vetný typ, ktorý vystihuje telesné a duševné stavy človeka, vyžaduje vo svojej vetnej štruktúre obligatónny člen v datíve. V sémantickej rovine ide o vyjadrenie stavu vo vzťahu k jeho nositeľovi. Ide o výpovede: *Je mi zima. Otcovi prišlo nevoľno. Je mi smutno*; v češtine *Bylo mi úzko. Udělalo se mu nevoľno. Přišlo mi mdlo. Je mi zde příjemně*; v ruštine *Мне очень холодно. (Je mi veľmi chladno.) Мне грустно за тобой. (Cnie sa mi za tebou.)*⁶ *Мне жаль было дедушки. (Bolo mi ľúto deduška.)* a v poľštine *Bardzo mi tu dobrze. (Je mi tu dobre.) Żal mi go. (Je mi ho ľúto.) Piotrowi było wesoło.*⁷ *(Petrovi bolo veselo./Peter bol veselý.)*. V nemčine zaradíme k tomuto vetnému typu výpovede so slovesom alebo adjektívom v predikative a jedným obligatónnym aktantom: *Mir ist kalt. (Je mi chladno.) Es ist mir bange. (Je mi úzko.)* V slovenčine zodpovedá vetnému vzorcu: $(VF_{\text{kop imp/fáz imp}} + \text{VINF}_{\text{kop}}) - S_D/\text{PRON}_D - \text{ADV}_{\text{obsah stav}}$.

2.4. Vo viacerých slovanských jazykoch je zastúpený vetný typ, ktorý sémanticky stvára pre prežívateľa nepríjemné, nechcené deje. V slovenčine je častý najmä v akuzatíve s predložkou *na* a v genitíve s predložkou *do*: *Je mu na nevydržanie. Je mi na zadusenie. Bratovi bolo do plaču*; niekedy sa vyskytuje aj v záporovom tvare: *Nie je mi do smiechu/do žartu. Je mu na nevydržanie*. V češtine sa takto tvoria výpovede: *Nebylo s ním k vydržení. Nebylo tam k hnutí*; v poľštine *Tam było nie do wytrzymania* a v ruštine *Нам не к cnexy. (Nám nie je naponáhlo.)* Výpovede často vyjadrujú iba modálne či limitne podfarbený fyzický a psychický stav jeho nositeľa a sú usúvzťažnené s vetami: *Bratovi sa chcelo plakať. Nedá sa s ním vydržať. Ide ma zadusiť*. V slovenčine zodpovedajú vetnému vzorcu: $VF_{\text{kop imp}} / VF_{\text{fáz/mod/lim imp}} + \text{VINF} - S_{A, G, D, L, I} + \text{predl}/\text{PRON}_D$.

2.5. Vetný typ, v ktorom je substantívny výraz v datíve alebo v akuzatíve subjektovým participantom so špecifikáciou nositeľa stavu alebo zmeny prebiehajúcej v niektorej časti ľudského tela, možno realizovať vo výpovediach: *Smáďi ma*.

⁶ V ruštine a v poľštine v prítomnom čase spona vypadáva.

⁷ Poľskí jazykovedci vychádzajú pri rozpracúvaní štruktúrnych schém jednočlenných viet z predikátovo-argumentovej logiky. *V* je symbol predikácie prvého radu, *C* je symbol argumentového výrazu. Tomuto zodpovedajú modely zhodné s jednoargumentovými predikátmi: $V(C) \rightarrow N_d V_{\text{fimp Adv}}$.

Oziaba ma (na ruky). Hučí mi v ušiach. Pichá ma v chrbte. V češtine je tento vetný typ realizovaný vo výpovediach: *Bratrovi zasvítilo v očích. Zebe mě do rukou. V hlavě mi hučelo;*⁸ a v ruštine *Мне холодно ногам.* Namiesto substantíva v datíve môže stáť aj substantívum v akuzatíve: *Pichá mě v boku. Matku pálilo v očích.* Sémanticky súvisia s dvojčlennými vetami: *Som smädný. Matku pálili oči. Bolí ma hrdlo. Oziabajú ma ruky./Mám skrehnuté ruky.* V slovenčine možno stvárniť výpovede vetným vzorcom: VF_{imp} – S_{D/A} – ADV_{loc}/S_L.

2.6. V niektorých vetných typoch so slovesami s významom prudkého pohybu je participant prezentovaný ako bezprostredný objekt deja v inštrumentáli, prípadne je súčasťou vetnej štruktúry aj ďalšie substantívum v inom páde. Ide o derivované štruktúry s pôvodne aktívnym realizátorom, ktorý je uvedený v nepodmetovej pozícii: *Zima ho trasia./Trasia ho od zimy.* V niektorých výpovediach nie je realizátor prítomný. V slovenčine patria k tomuto vetnému typu výpovede: *Myklo ním. Markou zatriaslo,* v češtine *Škublo jím. Petrem trhlo. Ovane ho chladem;* v ruštine *Ezo mряcem.* Syntaktickú štruktúru vety v slovenčine možno vyjadriť vetným vzorcom: VF_{imp} – S_{I/A}.

2.7. Osobitný vetný typ predstavujú jednočlenné vety so sponovým slovesom a neurčitkom slovesa zmyslového vnímania vo vetnom základe. Slovesá fungujú so sponou *byť* iba v minulom a budúcom čase a v podmieňovacom spôsobe. V slovenčine sa tvoria podľa tohto vetného typu výpovede: *Počuť kvapkanie vody. Bude ho dobre vidieť. Bolo cítiť d'atelinu;* v češtine *Je vidět Sněžku;* v poľštine *Za oknami slychać było świergot ptaków. (Za oknami bolo počuť štebot vtákov).* V nemčine stoja tieto vety s neurčitým zámenom *man* v spojení so slovesom zmyslového vnímania, hodnotenia, posúdenia: *Auf der Straße sah man keinen Menschen. (Na ulici nebolo vidno človeka).* Slovesá zmyslového vnímania sú predmetové, preto vetný vzorec musí obsahovať záväzné vyjadrenie predmetu (objektu). Vetný typ zodpovedá v slovenčine vetnému vzorcu: (VF_{kop imp prët/fut} + VINF_{pers perc}) – S_A/PRON_A.

2.7.1. V slovanských jazykoch sú zastúpené aj vetné typy so sponovým slovesom v neosobnom tvare a obsahovou modálnou príslovkou v spojení s infinitívom objektového slovesa, ktorý vystupuje v syntactickej štruktúre vety ako obligatórny člen: *Zatial' nemožno určiť víťaza. V naliehavom prípade možno splniť úlohu včas. Na výskum bolo treba zaistiť materiál. Hodno ukázať dobrú vôľu. S takými podmienkami nebude možno súhlasiť.* Tento vetný typ je v slovenčine stvárný vetným vzorcom: (VF_{kop imp prët/fut} + ADV_{mod} + VINF) – S_{A, G, D, I, I + predl.}

2.7.2. Variantom tohto vetného typu by mohol byť vetný typ s obsahovou modálnou príslovkou a infinitívom bezobjektového slovesa vo vetnom základe. V slovenčine sem zaradíme výpovede: *Možno vstúpiť! Treba sa neustále učiť;*

⁸ M. Grepl (1989, s. 115) poukazuje na skutočnosť, že S_D má povahu posesívneho datívu: *V hlavě mi hučelo./V mé hlavě hučelo.*

v češtine *Nebylo radno se přibližovat. Lze čekat*; v ruštině *Нужно это сделать. Не жить мне без тебя*; v slovenčine ho vyjadríme schematicky vetným vzorcom: VF_{kop imp prët/fut} + ADV_{obsah mod} + VINF.

Do systému jednočlenných viet zaraďujeme aj neslovesné vety, ktoré M. Grepl a kol. nazývajú vetnými ekvivalentmi (Grepl a kol., 1989, s. 190). V slovenčine sú rozpracované vo vysokoškolskej učebnici syntaxe (Oravec, 1986). Ide o výpovede bez explicitne vyjadrenej predikácie (jadrom nie je VF). Ich vetný základ tvorí výraz menného charakteru bez spony. Existencia a vetná platnosť týchto viet je podmienená situačne alebo pozične, napr. vyjadrenie súhlasu, vôle, citu, pozdravu. Vetnú platnosť dáva neslovesným vetám predovšetkým samotná intonácia a pomocné slová, najmä častice. Neslovesné vety nezreteľne imitujú predikáciu slovesných viet. Ich predikačná hodnota je nízka. Plnú komunikačnú hodnotu získavajú až pri zapojení do celkového kontextu. Doterajšie učebnice syntaxe delia neslovesné jednočlenné vety na menné (substantívne, adjektívne, adverbialne), infinitívne, vokatívne a citoslovcové. J. Oravec uvádza aj vety časticové (tamže, s. 69). Napr.:

*Hviezdoslavovo námestie. Reštaurácia.
Nezvyklé. Fantastické.
Dobre. Zle. Zaiste. Prirodzene.
Nehovoriť! Umyť si ruky!
Chlapče!
Hybaj domov! Bác!
Veru! Čoby?! Nože!*

Vety so slovesom v neurčitku vyjadrujú prísny rozkaz alebo zákaz a novšie sa pokladajú za expresívne varianty dvojčlenných rozkazovacích viet: *Zastavte! Nehovorte!* (Moško, 1997, s. 13). V ruštině sú takisto zastúpené aj vetné typy bez určitého tvaru slovesa, ich centrom je meno alebo infinitív (N₁, N₂, Adj, Inf, Praed).⁹
Napr.:

*Ноч. Тишина./Ноч. Тихо.
Народу! Цветов!/Národa! Kvetov!
Ему рады./Можно ти порадиť.
Не пройти. Молчать!/Nedá sa prejsť. Mlčať!
Холодно. Весело. Закрыто./Chladno. Veselo. Zatvorené.*

⁹ N₁, N₂ – substantívum v A a G, Adj – adjektívum, Inf – infinitív, Praed – predikatív.

Ukazuje sa, že štruktúra vetných typov jednočlenných viet je vcelku zhodná v tých jazykoch, ktoré boli predmetom nášho výskumu. Vo viacerých vetných typoch, najmä v slovanských jazykoch, sa ukazuje platnosť jednočlenných viet na pozadí dvojčlenných viet, ba mnohé z nich vznikli ich transformáciou. Táto okolnosť súvisí so sémantickými i lexikálno-sémantickými vlastnosťami slovesa v predikáte ako centrálneho člena vety. Napriek tomu sa nazdávame, že jednočlenné vetné typy sú integrálnou súčasťou nášho jazykového systému, väčšina z nich je úplná a zrozumiteľná aj mimo kontextu a situácie. V ďalšom výskume tejto problematiky by bolo treba zjednotiť označovanie prvkov a indexov vetných vzorcov, pričom sa prikláňame k indexácii J. Kačalu, ktorá je v dostupných jazykovedných publikáciách bežnejšia.

Vysvetlivky:

VF_{kop} – verbum finitum kopulatívne (sponové), VF_{imp} – verbum finitum impersonálne (neosobné), VINF_{pers perc} – verbum v infinitíve personálne (osobné) perceptívne, VINF_{kop} – infinitív kopulatívneho slovesa, VF_{fáz} – verbum finitum fázové, VF_{lim} – limitné sloveso, VF_{mod} – modálne sloveso, VF_{imp refl} – sloveso v neosobnom zvrätanom tvare, PART PAS_{dok N} – trpné prídavné sloveso, ADV_{loc} – adverbium lokálne (miesta), ADV_{kval} – adverbium kvality, ADV_{mod} – adverbium modálne, ADV_{obsah stav} – obsahová stavová príslovka, ADV_{obsah mod} – obsahová modálna príslovka, S_{N, A, G, D, L, I + predl} – substantívum v akuzatíve, genitíve, datíve, lokáli, inštrumentáli s predložkou, PRON_{A, D} – zámeno v akuzatíve, datíve.

Literatúra:

- BĚLIČOVÁ, H. – UHLÍŘOVÁ, L.: Slovanská věta. Praha, Euroslavica 1996. 278 s.
DANEŠ, F. – HLAVSA, Z.: Větné vzorce v češtině. Praha, Academia 1981. 270 s.
Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. Bratislava, Obzor 1993. 513 s.
Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1984. 396 s.
GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1989. 477 s.
Grundzüge einer deutschen Grammatik. Red. K. E. Heidolph. Berlin, Akademie Verlag 1981. 1 004 s.
HELBIG, G. – BUSCHA, J.: Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Leipzig, Langenscheidt 1996. 736 s.
KAČALA, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava, Veda 1989. 252 s.
KAČALA, J.: Syntakticko-sémantický výklad viet typu *je hmla*. Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 3 – 13.
MIKO, F.: K menným jednočlenným vetám. In: Jazykovedný zborník. 1. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 107 – 117.
Mluvnice češtiny. 3. Skladba. Red. J. Petr. Praha, Academia 1987. 748 s.
MOŠKO, G.: Příručka vetného rozboru. Prešov, Náuka 1997. 207 s.
ONDREJOVIČ, S.: Jednočlenné vety slovesné a slovesno-menné v spisovnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 18. Bratislava, Alfa 1989, s. 363 – 388.

ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský jazyk. Syntax. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 272 s.

PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 112 s.

Russkaja grammatika. II. Sintaksis. Moskva, Nauka 1980. 709 s.

RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 188 s.

RUŽIČKA, J.: Osobné a neosobné slovesá. Jazykovedný časopis, *11*, 1960a, s. 6 – 31.

RUŽIČKA, J.: Bezpodmetový zvratný tvar. Slovenská reč, *25*, 1960b, s. 3 – 25.

TIBENSKÁ, E.: Sémantická analýza bezsubjektových viet a viet s nepodmetovým vyjadrením subjektu. Jazykovedný časopis, *44*, 1993, s. 41 – 53.

TIBENSKÁ, E.: Podmet a subjekt. In: *Studia Academica Slovaca*. *24*. Bratislava, Stimul 1995, s. 177 – 186.

TIBENSKÁ, E.: Vetné typy s aktívnym subjektom v slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca*. *25*. Bratislava, Stimul 1996, s. 226 – 238.

SPRÁVY A RECENZIE

Nový slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník

Je známe, že veľké spoločenské zmeny majú svoj odraz aj v jazyku, hlavne v lexike. Prechod od ekonomiky riadenej z jedného centra k trhovej ekonomike, zásadné zmeny v občianskom, rodinnom, trestnom, obchodnom, medzinárodnom, finančnom ap. práve v Slovenskej republike po r. 1989 nastolili otázku vydania slovensko-ruského právnicko-ekonomického slovníka reagujúceho na uvedenú situáciu a umožňujúceho slovenským prekladateľom a tlmočníkom prekladať, resp. tlmočiť písomné a ústne prejavy s týmto zameraním do súčasnej ruštiny.

Spracovať takýto slovník sa podujali známy teoretik v oblasti lexikografie a tvorca desiatok rusko-slovenských a slovensko-ruských slovníkov Dezider Kollár a pracovníčka Slavistického kabinetu SAV Tatjana Grigorjanová. Na excerpčnej príprave slovníka sa podieľali: Milada Jankovičová, Zdenka Sokirová, Ella Sekaninová, Róza Tuguševová a medzičasom zosnulý Rudolf Blazsek. *Slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník* vyšiel koncom roku 2000 v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave a má 255 strán.

Slovník v heslári zaznamenáva vyše 8 000 hesiel nielen z oblasti, ktoré sme spomenuli vyššie, ale aj z daňovníctva, bankovníctva, poisťovníctva ap. Ako samostatné heslá sa v slovníku uvádzajú skratkové slová, resp. skratky (*OBSE, OECD, CEFTA, DRČ, a. s.* a pod.), doplnené o dešifrovanie skratkového názvu, resp. o jeho výklad. Súčasne sa uvádza aj ich habitus v angličtine, napr. *OECD (Organization for Economic Cooperation and Development)*. Do slovníka autori zaradili aj mnohé historické termíny zo svetovej i slovenskej histórie (*edikt, edil, léno, údelný* ap.), ako aj veľký počet u nás v právnej praxi zaužívaných latinských či iných cudzojazyčných výrazov. Ich súbor na dvojazyčnej báze v doterajšej slovenskej lexikografii patrí k unikátnym. Napr. lexéma *lex* je uvedená vo výrazoch: *lex causae/lex domicilii/lex electa/lex est post facto/lex fori/lex lata/lex loci contractus/lex loci rei sitae/lex loci solutionis/lex ordinandi/lex patriae/lex pecuniae/lex posterior derogat legi priori/lex specialis derogat legi generali/lex voluntatis*, pričom ešte pred ich prekladom do ruštiny je v hranatých zátvorkách uvedená ich výslovnosť.

Je to odborný prekladový slovník porovnávajúci nielen dva terminologické systémy z hľadiska ich ekvivalentnosti, ale aj z hľadiska ich zapojenia do vlastného jazykového systému na báze sémanticko-syntagmatickej charakteristiky slov tvoriacich základ týchto porovnávacích systémov.

Výber slov je daný samotným typom slovníka. Uvádzajú sa v ňom len tie heslové slová, ktoré majú jasne terminologický charakter, resp. tvoria súčasť terminologického slovného spojenia. Ako exemplifikáty sa uvádzajú len čisté terminologické spojenia. Termín v širšom kontexte autori uvádzajú len v prípadoch, keď ide o lingvisticky príznakové klišé, napr. *falšovanie sa trestá – подделка карается* alebo *преследуется законом*. Do heslára zaradili autori aj také typy slov, ktoré spravidla nebývajú súčasťou heslára, napr. skratky typu *p. a. (per annum)*, *a. c. (ante Christi)*. Pri poslednej skratke by bolo lepšie uvádzať skratku *a. Ch. n. (ante Christum natum)*, pretože skratka *a. c.* je vyhradená v našej právnej praxi výrazu *anni currentis* (v bežnom roku).

Keďže ide o slovensko-ruský slovník určený predovšetkým slovenskému používateľovi, gramatický aparát sa pri heslových slovách neuvádza. Výnimkou sú len slovesá (*dok., nedok.*) a príslovky (*prisl.*), v prípade potreby aj prídavné mená a podstatné mená (*príd., podst.*). Slovesnú väzbu autori uvádzajú len v prípade rozdielnosti medzi slovenčinou a ruštinou, resp. ak má významotvornú funkciu. Rod podstatného mena je uvedený na strane ruských ekvivalentov len v tých prípadoch, ak by u používateľa mohla nastať nejasnosť v jeho určení (napr. *меморандум, м., выпись, ж.*). Jednotlivé významy sa uvádzajú za polotučnou arabskou číslicou s bodkou, exemplifikácie použitia ekvivalentu po dvojbodke a medzi sebou sú oddelené bodkočiarkou. Pri ilustráciách sa heslové slovo v základnom tvare nahrádza tildou (~), v ostatných tvaroch tilda nahrádza len jeho nemennú časť.

Autori slovníka museli pri jeho tvorbe vyvinúť nemalé úsilie pri získavaní excerptného materiálu hlavne z ruských prameňov, pretože po r. 1989 mali prístup k ruskej odbornej literatúre mimoriadne sťažený. Stáli tiež pred úlohou posúdiť odbornú a jazykovú hodnovernosť spomínaných prameňov, vzťah existujúcej normy a živej odbornej praxe, spisovnej a nespisovnej vrstvy terminológie v oboch jazykoch. Súčasná dynamika vývoja jazyka a zmeny prebiehajúce v jeho slovnej zásobe postavili autorov často do nevďačnej roly jazykového arbitra a normotvorcu, keďže rozkolísanosť súčasnej jazykovej normy je značná v oboch jazykoch. Preto nemožno vylúčiť, že v budúcnosti, tak ako sa bude ustáľovať spisovná norma, môže dôjsť v oboch jazykoch k čiastočným zmenám vyvolaným práve dynamikou tohto vývoja.

Slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník bude nenahraditeľnou pomocou tým slovenským (ruským) prekladateľom a tlmočníkom, ktorí prekladajú (tlmočia) texty, resp. hovorené prejavy z týchto dvoch sfér spoločenského a hospodárskeho života.

Štefan Švagrovský

Atlas altsorbischer Ortsnamentypen.

Studien zu toponymischen Arealen des altsorbischen Gebietes im westslawischen Sprachraum. Heft 1. Verlag der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Stuttgart, In Kommission bei Franz Steiner Verlag 2000. 100 s.

Vzácnym príspevkom v oblasti výskumu staršej slovanskej ojkonymie, historickej lexiky západoslovanského areálu a štúdia staršieho aj mladšieho vývinového obdobia lužickej srbčiny je vydanie prvého zošita *Atlasu štruktúrnych typov starolužickosrbskej ojkonymie (Atlas altsorbischer Ortsnamentypen, ďalej AŠTSO)*. Hodnota tohto diela spočíva v tom, že nejde len o klasický atlasový projekt, v ktorom sa sledované javy interpretujú kartografickou metódou (symbolmi, šrafmi, izoglosami, resp. kombináciou týchto metód), ale že autori projektu E. Eichler, I. Bilyová, B. Breinfeld a M. Zuefle v posudzovanom prvom zväzku predstavujú teoretické východiská, materiállovú základňu a koncepciu projektu, ktorého hodnotu umocňuje spracovanie štruktúrnych typov starolužickosrbskej ojkonymie a historický komentár k jednotlivým mapám.

Úvod AŠTSO venovala autorka I. Bilyová charakteristike výskumného areálu z historického, resp. jazykovo-historického aspektu. Pri charakteristike územia ohraničeného riekami Labe a Sála (Saale) na západe a Bóbr a Kwisa na východe sa autorka opiera o výsledky archeologických výskumov, na ktoré nadväzuje charakteristika areálu z hľadiska ojkonymie (s. 9). Ojkonymia skúmaného areálu sa v posudzovanom projekte sleduje z chronologického hľadiska: ako najstaršia vrstva vlastných mien sa uvádza ojkonymia, ktorej motivačné prvky siahajú do pred-slovanského, praeurópskeho (*alteuropäisch*, s. 9, pozn. P. Ž.) a starogermánskeho obdobia (*alteuropäische und germanische Namen*, tamže), na ňu nadväzuje slovan-ská, predovšetkým starolužickosrbská ojkonymia, nemecká ojkonymia a vo východnej časti skúmaného areálu (územie hornej lužickej srbčiny a dolnej lužickej srbčiny). Predmetom výskumu sú aj mladšie postupy tvorenia ojkonym, resp. polonizmy na území medzi riekami Nysa Łužycka a Bóbr. Z tejto chronológie vyplýva aj členenie a charakteristika ojkonymie, ktorej základné vývinové tendencie sú spracované v ďalších kapitolách AŠTSO.

Ojkonymiu, ktorej vznik je spätý s pred-slovanským obdobím, predstavujú názvy typu *Labe* (nem. *Elbe*, pôv. *Albis*, *Albia*, *Albios* < **Alba*, ide. **albhá* = rieka), *Sála* (pôv. 791 *Sala*, ide. **sal-* = tečúca voda, prúd), staršiu germánsku hydronymiu zo sledovaného územia reprezentujú názvy typu *Spre* (965 *Sprewa*, nem. **Spréw-*, ide. **preu-* = ? stiesen, sprengen, sprühen), *Nuthe* (1009 *Nud*, nem. **Hnód*, ide. **ken-*), *Eythra* (976 *Itera*, pôv. nem. **Aitra*, ide. **oidro-* /**oitro-* /**oid-*). Skupinu ojkonym, ktoré sú späté so starším obdobím lužickej srbčiny,

analyzujú autori AŠTSO podrobnejšie. Ich charakteristika sa zameriava najmä na interpretáciu hláskoslovných zmien a na vplyv ich vývinu na podobu staršej ojkonymie. Osobitne je spracovaný vývin redukovaných praslovanských vokálov (ъ, ъ) vo vzťahu k zaniknutým názvom typu *Wisserobe* (997 *Uuissirobi* < **Vъšeroъby*), vznik názvov typu *Triestewitz* (1251 *Tristewitz* < **Trest'ovica* < **trъstъ*) po zmene ъ > e, po zmene ъ < o vznikli názvy typu *Mochau* (1378 *Mochow*, < **mъchъ*), dôsledkom prítomnosti nosových vokálov ę, o₂ sú ojkonymá typu *Brenten* (1282 *Wrentin* < **Vrętin-*), *Frenz* (1251 *Wranzi* < **Vrętica*), *Ockrill* (1314 *Ocrum*, 1448 *Ockrul* < **okrugl-*), *Ruben* (1317 *Rubyn* < **Rub-n-* < **rub-*), zaniknuté názvy typu *Golben* (1371 *Golbin* < **Golub-n-* < starolužickosrbské **gohub*). Samostatnú skupinu tvoria ojkonymá, v ktorých sa spracúva vývin slabičných sonór l, ḷ, r, ṛ z pôvodných praslovanských skupín ъr, ъr; ъl, ъl (Kerchau, 1225 *Kerkowe* < **kъrch-*; Korgau, 1400 *Korgaw* = *Korgow* < **korga* < **kъrga*, Knieholz; Zerbst, 1007 *Zirwisti* = **Čirvišče* < **čъrvъ*). Okrem zmien v hláskosloví sa v AŠTSO spracúva staršia lužickosrbská ojkonymia vo vzťahu k slovtvorným postupom, charakterizuje sa vzťah staršej antroponymie a ojkonymie a ojkonymia sa sleduje aj z hľadiska jazykových kontaktov.

Druhú kapitolu venovali autori cieľu a metódam atlasového projektu (s. 21 – 29). V tejto časti prvého zväzku sa uvádza história projektu siahajúca do r. 1956, v ktorom začala vychádzať séria príspevkov o nemecko-slovanskom vplyve v oblasti vlastných mien vo vzťahu k dejinám osídlenia (*Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte*). Na ne nadväzovalo vydanie kompendia E. Eichlera *Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße* (1985, 1987, 1993). Pokračovaním týchto syntetizujúcich prác a hlavným cieľom AŠTSO je typologická a areálová charakteristika staršej lužickosrbskej ojkonymie, ktorá sa zachovala v archívnych prameňoch od 10. stor., jej vývin a interferencia so susednými areálmi. Špecifickým znakom posudzovaného AŠTSO je, že sa v ňom staršia lužickosrbská ojkonymia nespracúva len klasickým kartografickým spôsobom, ale aj v podobe hesiel odrážajúcich štruktúrne typy a vývin ojkonymie. Východiskom tejto vývinovej charakteristiky je heslové slovo, ktorým je predpokladaná (rekonštruovaná) podoba ojkonyma. Po heslovom slove sa uvádza najstarší písomný doklad, číselný údaj štruktúrneho typu a značka, ktorou je typ spracovaný na mape, údaje o polohe lokality na mape, súčasný názov lokality, jej administratívne začlenenie, podoba názvu v hornej lužickej srbčine, v dolnej lužickej srbčine a v poľštine a skratky prameňov, z ktorých pochádzajú údaje spracované v hesle. S heslami korešponduje mapová časť AŠTSO, v ktorom sa podľa rozsahu spracovaných javov uvádzajú tri typy máp (prehľadové, tematické a kombinované mapy). Východiskom kartografického spracovania lužickosrbskej ojkonymie je prehľadová fyzická mapa, na ktorej sa popri geografických pomeroch (pohoria,

nížiny, toky a pod.) uvádza súčasné administratívne členenie územia. Táto matrica je podkladom tematických a kombinovaných máp, na ktorých je spracovaný vzťah ojkonymie a antroponymie (slovanské meno + sufix *j-*, slovanské meno + zložený sufix *-(ov)ici*, dvojkomponentové slovanské meno + nemecký sufix typu *Bogumil-sdorf*, slovanské skrátené antroponymá ako východiská ojkonym a pod.). V osobitnej časti posudzovaného prvého zväzku AŠTSO (s. 44 – 49) sa jej autor E. Eichler venuje metóde interpretácie historických dokladov. Súčasťou historickojazykovednej charakteristiky pramenného materiálu (vývin praslovanských spoluhláskových skupín, vokalizmu a konsonantizmu) sú aj transliteračné pravidlá, ktoré autori uplatnili v komentárovej časti AŠTSO.

Svedectvom precíznej prípravy celého projektu je jeho rozsiahly sprievodný aparát. Množstvo poznámok, bibliografických údajov a súhrnná bibliografia dokazujú detailné poznatky, ktoré autori projektu využili pri spracovaní staršej lužickosrbskej ojkonymie a charakteristike jej miesta v slovanskej ojkonymii. Svedčia o tom aj citácie starších a novších onomastických príspevkov slovenských jazykovedcov (V. Blanár, V. Blichá, R. Krajčovič, M. Majtán, S. Mazúr, J. Stanislav, V. Uhlár, P. Žigo). Prvý zväzok *Atlasu štruktúrnych typov starolužickosrbskej ojkonymie* je hodnotným príspevkom syntetického spracovania historického pramenného materiálu staršej slovanskej ojkonymie. Vzhľadom na rozsah pramenného materiálu a územie je prvým ohnivkom komplexného výskumu štruktúrnych typov slovanskej ojkonymie, ktorého dotazník v r. 1988 slovanskej onomastike predstavil medzinárodný kolektív onomastikov (E. Eichler, R. Šrámek, H. Borek a M. Majtán) pod názvom *Strukturtypen der slawischen Ortsnamen* (Lipsko 1988, 87 s.). Starší (ale aj súčasný) pramenný materiál, ktorý sa bude publikovať v *Atlase štruktúrnych typov starolužickosrbskej ojkonymie*, bude vzácnym príspevkom historickoporovnávacieho štúdia západoslovanského areálu a dobrým vzorom pri syntetickom spracúvaní štruktúrnych typov ojkonymie z ostatných areálov.

Pavol Žigo

Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja.
Poskusni snopič. Zost. M. Merše – F. Novak – F. Premk. Ljubljana, Založba ZRC SAZU 2001. 131 s.

Slovník jazyka slovinských protestantských spisovatel'ov 16. storočia je historickým slovníkom typologicky určeným nasledujúcimi činiteľmi: spracúva sa tu lexikálny materiál literárneho jazyka, zahŕňa iba jedno obdobie či vývinovú fázu slovinčiny a v rámci toho iba jednu komunikačnú sféru. Okrem jazyka slovinských protestantov nespracúva sa tu iný materiál. Práve jazyk slovinských protestantov zo 16. storočia je mimoriadne dôležitý pre formovanie spisovnej slovinčiny na ľudovom základe, čo bolo hlavným motívom, aby bol osobitne spracovaný v podobe historického slovníka. Slovníkové spracovanie hesiel je urobené na princípe úplnej excerpcie a základnou jednotkou je samostatné slovo. Slovník je usporiadaný abecedne. Východiskové lexikálne jednotky sú zosúčasnené, pričom sa striktne dbalo na to, aby pri prepise nedošlo k zahmleniu skutočného stavu. (V osobitnej kapitole sú uvedené všetky druhy grafických úprav, ktoré boli vykonané pri excerpovaní z pôvodných textov, s. 36 – 39.)

Slovník je vypracovaný na základe excerpcie slovinských protestantských textov, ktoré tlačou vychádzali v rokoch 1550 až 1595. Do uvedeného korpusu bola zaradená i publikácia Hieronyma Megisera *Thesaurus Polyglottus* (Frankfurt, 1603), ktorá zapadá do analyzovaného obdobia vývinu slovinčiny. Vykonala sa kompletná excerpcia zo všetkých (dvadsiatich šiestich) vydaných diel Primoža Trubara (napr. *Catechismus*, Tübingen 1550; *Abecedarivm*, Tübingen 1555; *Ta evangeli svetiga Matevsha*, Tübingen 1555; *Ta pervi deil tiga noviga testamenta*, Tübingen 1557; *Ta slovenski kolendar*, Tübingen 1557; *Ta drvgi deil tiga noviga testamenta*, Tübingen 1560; *Svetiga Pavla ta dva listy*, Tübingen 1561; *Articvli oli deili, te prave stare vere kerszhanske*, Tübingen 1562 atď., po posledné jeho dielo *Hishna postilla*, Tübingen 1595), dvoch diel Sebastijana Krelja (*Otrozhia biblia*, Regensburg 1566 a *Postilla slovenska*, Regensburg 1567), dvanástich diel Jurija Dalmatina (z ktorých vyberáme *Jesvs sirah*, Ljubljana 1575; *Biblie... Pervi deil*, Ljubljana 1578; *Ta celi catehismvs*, Ljubljana 1579 atď., končiac posledným jeho dielom *Ta kratki wirtemberski catechismvs*, Wittenberg 1585), ďalej sa excerpovali diela Jurija Juričiča, Janža Tulščaka, Adama Bohoriča, Matija Trošta, Hieronyma Megisera, Felicijana Trubara, Janža Znojilšeka a Eliasa Huttera. Na excerpčné ciele sa tak použilo viac ako päťdesiat slovinských protestantských diel. Takto sa získal materiál na ďalšie spracovanie, obsahujúci takmer 3 700 000 lístkov. Kartotéka je usporiadaná abecedne. V skutočnosti sú k dispozícii štyri osobitné kartotéky: všeobecná, ktorá obsahuje kompletný materiál, kartotéka vlastných mien, kartotéka skratiek a kartotéka cudzojazyčných výrazov, ktorá obsahuje citátové a cudzie slová.

Prvým výstupom bádania a excerpovania, okrem štúdií zacielených na túto tematiku, je glosovaný ukázkový zväzok *Slovníka jazyka slovinských protestantských autorov zo 16. storočia*. Po podrobných prípravných prácach, ktoré prebiehali v rámci osobitne konštituovanej komisie pre historické slovníky (od roku 1973 ju viedol France Bezljaj), na vypracovaní *Pokusného zväzku* participovali Majda Meršová a France Novak, ktorí vypracovali koncepciu hesla. Heslá vnášali do počítača M. Meršová, Francka Premková a Meta Kambičová.

Heslo obsahuje jednoslovný východiskový výraz (v budúcom slovníku sa ako východiskové heslá budú spracúvať aj slová so zloženou morfematickou štruktúrou, predovšetkým slovesá), ktorý sa uvádza tučným typom písma v základnom tvare a v zátvorke sa uvádzajú aj ostatné varianty usporiadané podľa frekvenčného kritéria, napr. **konj (kojn, kon, kojnj, konj)**. Po základných gramatických a slovnodruhových charakteristikách uvádza sa v hranatej zátvorke rekonštruovaný prízvuk daného heslového slova, napr. ['konj 'ko:nja]. Nasleduje údaj o výskyte slova a o prvom výskyte v korpuse. V zriedkavejších heslách sa uvádza ich presný výskyt (do sto) a v slovách s veľkou frekvenciou sa uvádza zaokrúhlený údaj (napr. **bojevanje** /.../ P 61, prva pojavitev v TT 1577; **čez** /.../ P pribl. 1600, prva pojavitev v TC 1550).

Po týchto údajoch nasleduje osobitný odsek, v ktorom sa uplatňujú všetky tvaroslovné a morfológické charakteristiky heslového slova. Pri ohybných slovách sa predstavuje najprv základný tvar a potom všetky vyskytujúce sa tvary, napr. pri podstatných menách sa uvádzajú všetky pádové tvary vyskytujúce sa v korpuse, a to v jednotnom čísle, v duáli a v množnom čísle spolu s uvedením prameňa, v ktorom sa daný tvar vyskytol. Pri neohybných slovných druhoch, logicky, takýto slovotvorný odsek nie je. Charakteristikou tohto slovníka je, že sa pri tvaroslovnom bloku uvádzajú aj sociolingvistické informácie o výskyte citovaného tvaru vytlačené drobnejším typom písma. Uplatňuje sa tvar, ktorý sa v protestantskom texte vyskytuje ako jediný možný tvar, osobitne sa vyznačujú prevažujúce, dubletné, zriedkavé a ojedinelé tvary.

Nasledujúci odsek v hesle tvorí výklad heslového slova so všetkými významovými, formálnymi a ortografickými odtienkami. Nakoniec sa uvádza citovaný výraz ako súčasť frazeologickej jednotky (na odstupňovanie textu sa používa znak • a na označenie lexikalizovaného spojenia alebo termínu (za znakom ◆), napr. ◆ **hitri konj** *poštni konj* (poštový kôň), **morski konj** *morski konjiček* (morský koník), **rezani konj** *kastrirani konj* (vykastrovaný kôň).

Okrem toho slovníková časť obsahuje ešte mnohé iné dôležité lexikografické, jazykovedné a kulturologické informácie, ako je spájateľnosť slov, pôvod, jazykové členenie, štylistická informácia atď. Ukázkový zväzok *Slovníka jazyka slovinských protestantských autorov zo 16. storočia* naznačuje významné lexikografické dielo. Keď slovník vyjde kompletne, zaiste sa zaradí medzi nezastupiteľné kultúrne bo-

hatstvo slovinskeho národa a jazyka. Zároveň otvorí i nové možnosti skúmania slovinsko-slovenských jazykových kontaktov, na ktoré poukázal už i recenzovaný útlý ukážkový zväzok početnými zhodnými, paralelnými i odlišnými (kultúrno) lexikálnymi riešeniami. Treba len veriť, že slovinská spoločnosť čoskoro nájde možnosti na jeho náročnú tlač a slovník tak poukáže nielen na bohatstvo jedného uzavretého historického obdobia a jednej komunikačnej sféry, ale nám ukáže dejiny spisovnej slovinčiny v jej plnej kráse.

Miroslav Dudok

KRONIKA

Spoločnosť Jozefa Mistríka

V tomto roku (2. februára) by sa bol profesor Jozef Mistrík, jedna z veľkých postáv slovenského lingvistického panteónu, dožil osemdesiatich rokov. Nestalo sa tak. Jozef Mistrík skončil životnú púť „v predvečer“ svojho jubilea – 14. júla roku 2000. Mnohí autori vzdali hold práci a dielu tohto mimoriadneho jazykovedca, literárneho vedca, vysokoškolského pedagóga, stenografa a grafológa v početných vyznaniach, nekrológoch, bilančných článkoch a encyklopedických heslách pred uzavretím jeho diela i po jeho uzavretí. Nezabudol na to ani náš časopis (porov. Slovenská reč, 65, 2000, s. 169 – 180). Využívame túto príležitosť, aby sme si pripomenuli spomínané výročie slovenskej jazykovedy – nedožitú osemdesiatinu profesora J. Mistríka, ale aby sme aj referovali o založení *Spoločnosti Jozefa Mistríka*, ktorá bola konštituovaná tesne po jeho smrti.

Podrobnejšie informácie o tejto spoločnosti možno nájsť na jej oficiálnej internetovej stránke www.jozefmistrík.szm.sk, kde sa nachádza vlastnoručný životopis Jozefa Mistríka z januára 1999, ktorý môže byť zaujímavý aj pre tých, čo si myslia, že o ňom vedia všetko. Ďalej sa tu uvádza bibliografia publikovaných prác J. Mistríka za roky 1976 – 1995. Na tejto stránke možno nájsť aj okienko *Verše pre Jozefa Mistríka*, kde sa nachádza báseň Márie Petrovej *Pánu profesorovi Mistríkovi*, básnické miniatúry *Za profesorom Jožkom Mistríkom* od Antona Kreta a *Za prof. Jozefom Mistríkom* od Gustáva Hupku. Nájdú sa tu ďalej aj stanovky spoločnosti, podľa ktorých ide o vedecko-pedagogickú spoločnosť so zameraním na verbálnu a neverbálnu medziľudskú komunikáciu. Spoločnosť by mala rozvíjať aj vlastnú edičnú a publikačnú činnosť, vypisovať súťaže a udeľovať odmeny za publikačnú činnosť v danej oblasti.

Dúfame, že sa vedeniu spoločnosti podarí rozvinúť bohatú činnosť v súlade s naznačeným programom. Sám J. Mistrík by s tým určite problémy nemal. Želáme zakladateľom, aby boli pri organizovaní spoločnosti rovnako úspešní ako on.

Slavomír Ondrejovič

K nedožitým 80. narodeninám profesora Milana Romportla

14. mája roku 2001 by sa bol Milan Romportl, doma i v zahraničí vysoko uznávaný fonetik, fonológ a všeobecný jazykovedec, ako i bohemista, slavista a slovakista, dožil osemdesiatich rokov. Jeho dielo a prepojenosť so slovenskou jazykovedou oceňuje aj naša Encyklopédia jazykovedy (1993). Osobitné zhodnotenie Romportlovho diela z perspektívy slovenskej lingvistiky možno nájsť v nekrológu za M. Romportlom z pera J. Sabola (1983), niekdajšieho vedeckého aspiranta M. Romportla. Pisateľ týchto riadkov sa počas niekoľkých semestrov pravidelne zúčastňoval na povestnom romportlovskom seminári na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity. A bola to takisto zásluha profesora Milana Romportla, že sa mohol spolu s českou fonetickou delegáciou aktívne zúčastniť na 7. medzinárodnom kongrese fonetických vied v Kodani v r. 1979.

Aspoň stručne pripomeňme, že Milan Romportl sa narodil v Smetanovej východočeskej Litomyšli, ale jeho pracovný a pedagogický život bol od začiatku do konca (zomrel 16. decembra 1982) spätý s Karlovou univerzitou v Prahe. Dlhé roky viedol Katedru lingvistiky a fonetiky na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity, ale bol napr. aj dlhoročným predsedom Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov (v súčasnosti túto funkciu vykonáva J. Sabol) a takisto prezidentom Medzinárodnej spoločnosti fonetických vied, ktorá má doteraz sídlo v Prahe. Platí všeobecné konštatovanie, že vo výskume rozvinul tradíciu experimentálnej fonetickej školy J. Chlumského a B. Hálu, ale aj štruktúrny fonologický prístup predovšetkým V. Mathesia, N. S. Trubeckého a R. Jakobsona.

Jednou z celoživotných tém M. Romportla bola intonologická problematika. Od svojej prvej monografie *K tónovému průběhu v mluvené češtině* (1951) podávajúcej opis základných melodických typov českej vety, s ktorými sa pracuje v bohemistike dodnes, sa veľmi sústavne venoval suprasegmentálnym javom v spisovnom jazyku i v nárečiach. Osobitne cenná je jeho dialektologická práca *Přízvuk, kvantita a melodie v nářečí na Jablunkovsku* (1954), ktorá obsahuje vynikajúce pasáže o experimentálnej stránke výskumu prízvuku, resp. tzv. paradoxu prízvuku. Opísal aj nárečia v tšššnskom kraji, ale zaoberal sa i tónovými jazykmi (napr. kórejščinou) a takisto porovnávacími, historickými a lingvistickými aspektmi vetnej fonetiky (veľmi objavne napr. synonymii a homonymii intonačných prostriedkov).

Jeho záujem sa však, pravdaže, neobmedzil len na intonačné javy. Komplexný opis zvukového systému ruského jazyka podal v rozsiahlej monografii *Zvukový rozbor ruštiny* (1962). Inou výraznou líniou v jeho bádani bol výskum kategórií hlások (najmä okluzív, nazál a vibrantov), ako aj akustickej podstaty fonologických dištinkatívnych čít. Značnú pozornosť venoval zvukovej typológii, jazykovým uni-

verzáliám a syntéze reči. Svoje štúdie z týchto oblastí zhrnul vo výbere v monografii *Studies in Phonetics* (1973).

Veľký význam a dosah pre odbornú i širšiu verejnosť mali takisto príspevky M. Romportla z oblasti jazykovej kultúry, českej výslovnostnej normy a jej kodifikácie. Pod jeho vedením ako predsedu ortoepickej komisie vznikol druhý diel pravidiel českej výslovnosti (*Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých*, 1978), kde sa pri spracúvaní významne uplatnili aj sociolingvistické metódy. Pre verejnosť je takisto mimoriadne dôležitá knižka *Vyslovujeme je správně?* (spoluautori M. Honzák, J. Honzáková), venovaná výslovnosti vlastných mien známych svetových osobností. Tá však mohla vyjsť už iba posmrtno (1989, 1996). Rovnako veľmi moderné a aj metodicky majstrovsky prepracované sú jeho vysokoškolské učebnice, najmä *Základy fonetiky* (1973).

Bol pomerne častým hosťom na Slovensku. Z publikovaných slovakistických prác spomeňme aspoň jeho štúdiu *K akustice slovenských vokálů a diftongů*, ktorá vyšla v 12. zväzku Jazykovedných štúdií (1974). Ukázal tu, že vzájomné vzťahy prvkov zvukového systému je vhodnejšie opierať o akustické vlastnosti ich realizácií než o artikulačné vlastnosti, pričom už vtedy upozornil, že pri analýze sa nemožno uspokojiť s pomermi dvoch základných formantov, ale že treba rešpektovať pomer troch formantov. Dnes je to vo fonetickom výskume iste aj jeho zásluhou samozrejmosťou.

Milan Romportl ostáva pre nás excelentným fonetikom, fonológom, slavistom i slovakistom, ale aj vynikajúcim pedagógom a človekom. Jeho dielo má doteraz pre nás hodnotu spoľahlivého poučenia i živej inšpirácie.

Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

Operátor. – Niet pochýb, že podstatné meno *operátor* súvisí s latinským slovesom *operari*, ktorého základný význam možno opísať ako „byť činný, zaoberať sa niečím, pracovať“. Takáto charakteristika sa pripisuje predovšetkým ľudským bytostiam, preto sa podstatné meno *operátor* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (3. vyd., 1997) vymedzuje ako: 1. pracovník obsluhujúci počítaacie stroje, 2. voj. osoba obsluhujúca rádiolokátor, 3. žel. pracovník podávajúci hlásenia podľa daných príkazov. Treba však dodať, že v prvom význame je v súčasnosti neodôvodnené zúženie len na oblasť počítačov, lebo sa týka aj rozličných iných strojov a technických zariadení a aj rádiolokátora. Aj tretí význam možno rozšíriť: slovom *operátor* sa označuje nielen špecializovaný pracovník na železnici, ale aj v rozličných iných organizáciách. Známy je napr. aj *tours operátor* – pracovník cestovnej kancelárie, ktorý má na starosti organizovanie zájazdov.

Paralelne s podstatným menom *operátor* sa vyvinul variant *operatér* (azda vplyvom francúzskeho *l'opérateur*) špecializovaný na ľudskú činnosť, predovšetkým takú, pri ktorej sa vykonáva chirurgický zákrok. Ale označuje sa ním napr. aj obsluhovač premietacieho prístroja (dnes, pravda, upadajúci do zabudnutia).

Pretože činnosť je charakteristickou vlastnosťou nielen živých bytostí, ale aj mnohých technických zariadení, uplatňuje sa slovo *operátor* aj na pomenovanie prístrojov. Známy je napr. *operátor* ako malý rádioprijímač používaný na vyhľadávanie osôb v danej sieti (odborne aj *pager*). V tejto funkcii to je nesporne typická ľudská činnosť, ale vykonávaná technickým zariadením, preto v komunikácii funguje ako neživotné podstatné meno.

Zložitejšia situácia je pri názve *mobilný operátor*. Je to v prvom rade osoba poverená udržiavať v prevádzke, v správnom chode komunikáciu prostredníctvom mobilných telefónov v istej územnej oblasti. Pretože takýto operátor má k dispozícii súbor technických zariadení, prenáša sa jeho pomenovanie aj na pomenovanie tohto súboru. Takže *mobilný operátor* je celá organizácia či inštitúcia. A práve tu vzniká pochybnosť, či je *mobilný operátor* životný alebo neživotný objekt. Ako súbor technických zariadení a prostriedkov je to nesporne neživý objekt. A predsa sa v tomto prípade stretáme aj so spojením *mobilní operátori*, kde zakončenie v nominatíve plurálu i zhoda v prívlastku jednoznačne poukazujú na životný charakter. Nazdávame sa však, že takéto skloňovanie podľa životných vzorov nie je odôvodnené, pretože slovo *operátor* vo význame „súbor technických zariadení a prostriedkov“ ako neživotné substantívum v slovenčine jestvuje a bezproblémovo funguje už pomerne dávno.

Ján Horecký

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows alebo textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. V textovom editore T602 pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci (aj pri označovaní stranového a číselného rozsahu, napr. s. 3 -- 12; v r. 1888 -- 1889), v textovom editore Word rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Znak, ktoré neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a i.), písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno, napr. #Z = Ź, #z = ź, &Z = Ż, &z = ż, \$N = Ń, \$n = ń, §L = Ł, §l = ł, #E = Ę, #e = ę, #A = Ą, #a = ą. Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.
7. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
8. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
9. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu jazyuls@savba.sk. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
10. Literatúru uvádzať takto:
 - a) knižná publikácia:

FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava, Veda 2000. 998 s.
 - b) štúdiá v zborníku:

DOLNÍK, J.: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1999, s. 39 – 52.
 - c) článok v časopise:

HORECKÝ, J.: Sémantické a derivačné pole slovíet *ísť* a *chodiť*. Slovenská reč, 64, 1999, s. 202 – 208.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a mal by obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSK REČ

ROČNÍK
66 – 2001

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

NOVÉ KNIHY ADRESOVANÉ REDAKCII

Jazyková komunikácia v 21. storočí. 4. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii. Banská Bystrica 13. – 14. september 2000. Zost. J. Klincková. Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied – Pedagogická fakulta 2001. 326 s.

Kartografická terminológia vo vede, riadení, výučbe a praxi. Ed. M. Hájek – J. Pravda. Bratislava, Kartografická spoločnosť SR 2001. 106 s.

MLACEK, J.: **Tvary a tváre frazém v slovenčine.** Bratislava, Stimul 2001. 171 s.

K aktuálnym otázkam frazeológie. Materiály z konferencie Intersemiotický aspekt frazeológie. Nitra 7. – 8. december 1999. Zost. E. Krošláková – E. Kralčák. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2001. 215 s.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 66, 2001. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Monika Koncová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2001